

Hälsingska ortnamn på *-åck*, *-uck* med sörmländska motsvarigheter

Av Lennart Hagåsen

Namn och bygd 111 (2023), 89–124.

Lennart Hagåsen, Uppsala: Hälsingland place-names in *-åck*, *-uck* with Södermanland parallels.

Abstract

This article aims to demonstrate how the final element of some place-names with a modern or reconstructed older pronunciation [-ɔk], [-ok], [-ok] can be traced back phonetically to the appellative *vik* ‘bay, inlet, cove’. In the province of Södermanland there are six place-names in which [-ɔk] appears in both modern pronunciation and in older spellings, rendered there as *-aak*, *-ack*, etc. In a majority of cases the names later took the form *-åker* (*åker* ‘arable land’). In the province of Hälsingland the final element of three of the names was phonetically replaced by [-ik], and given an orthography accordingly. The [-ik] element occurs in several place-names throughout the region, all of which can be traced back to *vik*. The older spellings of the two remaining names – now lost – seem to indicate an [-ɔk], [-ok] pronunciation. Certain appellatives, personal names and other place-names appear to have undergone a similar phonological development and are presented here as evidence. The first elements of the majority of the Södermanland place-names were previously discussed by another onomastician, and in the current study the first elements of the Hälsingland names have been scrutinised by the author. All of the eleven Hälsingland and Södermanland names occur quite close to bays or inlets that either still exist or have dried up owing to land uplift.

Keywords: Sweden, place-names, *-vik*, *-uck*, *-åck*, *-i(c)k*, non-etymological *-åker*, orthographical misinterpretation of final elements.

1. Inledning

Ortnamnsforskare har länge ansett att elementen *-ick*, *-ik* och *-icka*, *-ika* i flera ortnamn som företrädesvis uppträder längs kusten av Bottniska viken utgörs av appellativet *vik*, men också andra röster har hörts; så har exempelvis Jan Paul Strid (1984 s. 64 ff.) i stället föreslagit trädbenämningen *ek* i de uppländska namnen. Själv har jag i en uppsats med utgångspunkt från ett *-vik(a)* försökt belysa framför allt de ljudhistoriska förhållandena bakom bortfallet av *v* i denna efterled (Hagåsen 2013 s. 81 ff.).

I föreliggande arbete återkommer jag med ett mer djupgående resonemang kring tre av de hälsingska namnen i uppsatsen från 2013 (*Hudik, Hånick, Ungrick*) och tar dessutom upp två namn till från samma landskap. Alla fem namnen avser platser i nordöstra Hälsingland och kännetecknas av att de av äldre skrivformer att döma i skiftande omfattning slutar eller har slutat på *-åck* eller *-uck*, i skrift också *-ok/-åk*, *-uk* med ytterligare några stavningsvarianter. Hit hör också några sörmländska namn vilkas efterled uttalas *-åck* i genuin dialekt.

2. -åck, -uck < -vik?

I sin uppsats om uppdiktade och verkliga namn i August Strindbergs roman *Hemsöborna* nämner Lennart Moberg (1990 s. 9 ff.) slätterkarlen Svinnockarn från byn Svinåker (namnet ibland skrivet *Svinnock*) i den sörmländska skärgårdssocken Ornö. Detta *Svinåker* och några andra bebyggelsenamn i grannsocknarna, *Vinåker* i Dalarö och *Liåker*, *Lännåker* och *Käveråker* i Österhaninge, i vilka efterleden uttalas *-åck*, för Mobergs resonemang vidare till det hälsingska bynamnet *Hånick* i Harmångers socken, vars efterled skrivs *-ok* o.d. i de äldsta beläggen från 1500-talet.

I behandlingen av de fem namnen i Sörmland utgår Moberg från Folke Hedbloms omnämmande och diskussion av dem i dennes avhandling om *säter*-namnen (1945 s. 81 f.). Fyra av namnen har belägg från 1400-talet, i ett fall också från 1397, men det är endast i *Lännåker* som efterleden hela 1400-talet igenom skrivs som om den vore *-åker*; i *Liåker*, *Svinåker* och *Vinåker* förekommer under samma tid skrivningar som *-aak*, *-ack* osv. I dessa tre kommer efterleden i allmänhet att utvidgas till *-åker* först under 1500-talet. *Käveråker* är äldst belagt 1636 och då med skrivningen *-åker*. Ännu ett namn från trakten med efterleden uttalad *-åck* kan här tillföras, nämligen bebyggelsenamnet *Skälåker* i Österhaninge vid Skälåkersviken nära Gålö havsbad. Jag känner inte till några äldre belägg för detta namn.

Vad gäller bortfall av *-er* inte minst i *säter*-namn men också i några *ånger*-namn, diskuterar Hedblom (s. 80 f.) också bynamnen *Söråker* i Hässjö socken, Medelpad, och *Smöråker* i Stigsjö socken, Ångermanland, samt sockennamnet *Undersåker* i Jämtland, alla påträffade med uttalet *-åk*, varvid han även nämner bynamnet *Åsak* i Högs socken, Hälsingland, i vilket appellativet *åker* uppenbarligen ingår i efterleden; se om *Åsak* senast Hagåsen (2014 s. 211 ff.). Hur de sörmländska namnen än skall förklaras, hör de enligt Hedblom (s. 82) inte samman vare sig geografiskt eller historiskt med den mellannorrländska

gruppen av namn på *-åker*.¹ Bortfallet av *-er* i de norrländska namnen på framför allt *-sätter* och i viss mån *-ånger* var enligt Hedblom (s. 85) fullbordat först på 1500-talet.

Det är uppenbart att Moberg (1990 s. 11) har tvekat, innan han bestämde sig för att utifrån 1500-talsskrivningar som *Honok* m.fl. ansätta *-åker* som efterled i *Hånick*. (*Åsak* i samma trakter berörs inte av Moberg.) Han är medveten om Hånicks och de sörmländska bebyggelsernas läge vid upplandade eller ännu existerande vikar men finner inget språkligt dokumenterat underlag för en »medeltida utveckling *-vik* (> *-vīk* > **-vek* >) *-ok*, *-åck*». Han påpekar att det visserligen finns exempel på liknande utvecklingar, nämligen fvn., fsv. *hinnug* (*-ugh*) < *-veg(h)* 'där(borta)' och mansnamn på *-un*, *-on* < *-vin*, t.ex. fvn. *Audun* och fsv. gen. *Rikona-* i ortnamnet *Rickomberga*, dock, skriver Moberg, »knappast användbara som paralleller i detta sammanhang». Emellertid stannar han vid två tolkningsförslag för efterleden i det dittills otolkade *Svinåker*, nämligen att det kan innehålla djurordet *svin* + *åker* eller terrängordet *svin* 'upptorkat eller av grunt vatten betäckt ställe' + eventuellt *vik*; jfr Stahre (1986 s. 237) som vill se djurbenämningen *svin* i förleden men lämnar efterleden utan kommentar.

I sin skrift om ortnamn i Haninge konstaterar Staffan Nyström (1990 s. 24 ff.) att efterleden i Hedbloms och Mobergs fem Sörmlandsnamn med *åck*-uttal inte innehåller *åker* utan har något annat, obekant ursprung. Däremot lämnar han tolkningsförslag för namnens förleder. Några år senare redogör Nyström (1996 s. 81 f.) i sitt arbete om Ornös ortnamn mer ingående för den tänkbara topografiska bakgrunden till namnet *Svinåker* och kommer då in på byns läge vid vikingatida vikar, varvid de fyra i tidigare forskning berörda *åck*-namnen i Dalarö och Österhaninge också tas upp. Han finner det fortfarande svårt, »för att inte säga omöjligt», att förutsätta ett ljudförlopp *-vik* > *-åck* men förordar ändå det enligt honom sakligt tilltalande *vik*-alternativet. Beträffande *Svinåker* föreslår han utifrån förleden *svin(d)* tolkningen 'den (för)svinnande viken; viken som omges av uppgrundande och vattentäckt mark'.

Enligt min mening kan elementet *-åck*, *-uck* mycket väl ha utvecklats ur ett *-vik*, och stöd för den uppfattningen kan hämtas i de strax ovan nämnda både propriella och icke-propriella exemplen, också i dem som av Moberg har fränkänts bevisvärde. Till dessa kan läggas mansnamns efterleden *-undr*, en sidosform till *-vindr*, i t.ex. *Anundr/Qnundr* (NRL s. 23 f., 242). Se också exempel i de följande styckena.

¹ Moberg (1990 s. 10) finner »Hedbloms [1945] försiktiga hållning motiverad» men frågar sig: »På en senmedeltida norrländsk kolonisation i Dalarötrakten är väl inte att tänka?» Tveksamheten i denna undran förefaller välgrundad.

Noreen (1923 s. 138, 165) ser i fall såsom fvn. *hinnog* bredvid *hinn(v)eg* 'där', *þannog* bredvid *þanneg* (*þann veg*) 'dit', *huernog* (*huern veg*) 'vart', *ðogorþr* bredvid *-verþr* 'frukost' m.fl. en sonantisering av efterledens uddljuds-*w* med bortfall av den följande vokalen; se också Wessén (1966 s. 31). Att Noreen förlägger ljudförändringen till urnordisk tid utgör enligt min mening inte något hinder för att *w* kan ha genomgått ett liknande förlopp också senare i tiden. Då Lundahl (1956 s. 34 ff., särskilt s. 36 n. 1) behandlar *Rickomberga* framhäver han Noreens synsätt men omnämner inte explicit sonantisering av *w* i mansnamnet *Rikvin* när dess genitivform uppträder som *Rikona-* i ortnamnet.

Vad åtminstone gäller ljudutvecklingen i namnefterleden *-vik*, bedömer jag det som sannolikare att *w* inte har sonantiserats och slagit ut den följande vokalen utan i stället påverkat denna kvalitativt och absorberats av den. Förloppet kan något schematiskt tecknas $[wi:k] > [wɪk]$, väl snarast $[wɪk] > [wuk] > [uk] > [ok] > [ok]$ ($> [ok]$). (Om IPA:s symboler, se Handbook IPA s. 140 ff. [svenska] och 18 ff., 166 ff., 201 ff. [allmänt].) Alltså skulle *i*-ljudet i *-vik* efter förkortning ha genomgått en av $[w]$ förorsakad rundning med samtidig tillbakadragning, så småningom följt av sänkning. Äldre och yngre faser i förloppet torde under längre tid ha förekommit jämsides. Ombildningen av *-vik* har säkert underlätats av att efterleden i talet ofta har utsatts för försvagat tryck.

Här skall nämnas några ortnamsexempel med till synes fonetiska särutvecklingar av liknande slag som de inledande faserna i det nyssnämnda ljudförloppet; i de flesta exemplen bör $[wɪ]$ -förbindelsen till och med ha uppburit själva huvudtrycket. Om det nu försvunna *Kudberga* i Roslags-Bro socken i Uppland skriver Lars Hellberg (1973b s. 47) i en uppsats om ordlängdsbalans att en »övergång *ui* till *u*» kan påvisas utifrån belägg som (*j*) *quidbergha* 1409 och (*i*) *qwidbergge* 1493. Hos Ståhle (1946 s. 394) hämtar Hellberg (s. 50) de två bebyggelsenamnen *Kullinge* i socknarna Björskog i Västmanland och Husby-Sjutolft i Uppland med de äldre beläggen *Quillingaby* 1403 resp. (*J*) *Quillinge* 1535 (Ståhle a.st.). Ståhle (s. 394 f. n. 1, s. 513) har även försett Hellberg (a.st.) med det östgötska sockennamnet *Kvillinge*, där förloppet *Kvill-* $>$ *Kull-* finns betygat i något enstaka senmedeltida belägg och i äldre dialektuttal. Ståhle (s. 513) leder namnet tillbaka på *kvill* '(plats för) sammanflöde av vattendrag' (betydelseangivelsen efter SOL s. 188 *Kvillinge*). Om ordlängdsbalansens roll härvidlag, se Ståhl (1950 s. 18) och Hellberg (1973b s. 50 f. med n. 31); för snarlika utvecklingar av kombinationen $[w]$ + vokal, se Ståhl (s. 46 n. 1 med hänv.) och Hellberg (s. 50). Varken Hellberg, Ståhle eller Ståhl redogör för själva ljudförloppet, vilket torde ha sin förklaring i att både utgångsform och slutresultat är kända i deras exempel. Ännu ett hithörande exempel kan nämnas. Utvecklingen *kvill* $>$ *kull* i efterled uppvisas av det småländska socken- och bynamnet *Ramkvilla* (Ramqwilla sokn 1407, rankulla 1549), upptecknat bland annat

som (här grovt återgivet) »Ra`ngk(u)la» 1932 (Ståhl s. 19; se också Fridell 2006 s. 95, SOL s. 256).²

Såsom har framgått finns fall av särutvecklingar av *w* + främre vokal såväl bland person- och ortnamn som bland icke-propriella ord. Att ortnamnsefterleden *-vik* inom några avgränsade områden har genomgått ett liknande förlopp må vara en i viss mån egenartad men därmed inte otänkbar företeelse.

Det kan tilläggas att Staffan Fridell (2017 s. 32 f.) noterar att tre medeltida belägg för bynamnet *Lerike* i Tjureda socken, Småland, skrivs med *o* (1347 avskr., 1424) eller *ø* (1470-talet) i mellanstavelsen. Han uppfattar namnet som en stelnad dativform, ger tolkningen 'Lerviken' (ännu idag namn på viken vid byn) och förmodar att det är fråga om hyperkorrekta skrivningar i syfte att återge ett uttal **Lereke*. Om så är fallet, är *Lerike* ingen parallell till de berörda hälsingska och sörmländska namnen.

3. De hälsingska *äck*- och *uck*-namnen

På grundval av olika skriftformer i de äldre beläggen kommer de fem namnen i nordöstra Hälsingland att omtalas som *äck*- och *uck*-namn, även *Hudik*, *Hånick* och *Ungrick* där efterleden uttalas *-ick*. De återstående två, *Bålock* och *Håcksäck*, brukas inte längre och saknar genuina uttalsformer. *Håcksäck* påträffas 7 kilometer nordöst om Hudiks läge inom dagens Hudiksvall; idag kallas området vid Håcksäck för *Håckse*. Byarna *Hånick* och *Ungrick* är belägna på ett avstånd av 4,5 kilometer från varandra. Gården *Bålle* (*Båle*), det tidigare *Bålock*, ligger 6 kilometer nordväst om *Hånick* och 4,5 kilometer väster om *Ungrick*. Se fig. 1. Avståndet mellan *Hudik*, *Håcksäck* och de nordligare belägna *Hånick*, *Ungrick*, *Bålle* är 2–2½ mil.

Alla de fem namnen återfinns vid vikar, varför inget topografiskt sakförhållande kan anföras mot tanken att efterleden *-äck*, *-uck* här återgår på *-vik*. Däremot infinner sig en fråga av fonologisk natur, nämligen huruvida *Båle* och *Håckse* skulle kunna vara direkta utvecklingar från *Bålock* och *Håcksäck*, i så fall uppkomna företrädesvis där namnen har bildat förled i sammansättningar, varvid den svagbetonade efterleden har slipats av, alltså *Bålock(s)*- > *Båle(s)*-, *Håcksäck*- > *Håckse*-, med åtföljande påverkan på simplexnamnet. Jag törs inte vara helt säker på att så inte kan vara fallet, men det tycks mig ändå rimligt att bedöma *Håcksäck*, *Håckse*, *Bålock* och *Båle* som skilda namn med den följderna att de fyra skall behandlas vart och ett för sig. För övrigt må påpekas

² En av uppsatsens båda referentgranskare har i sin rapport vänligen uppmärksammat mig på exemplet *Ramkvilla*.

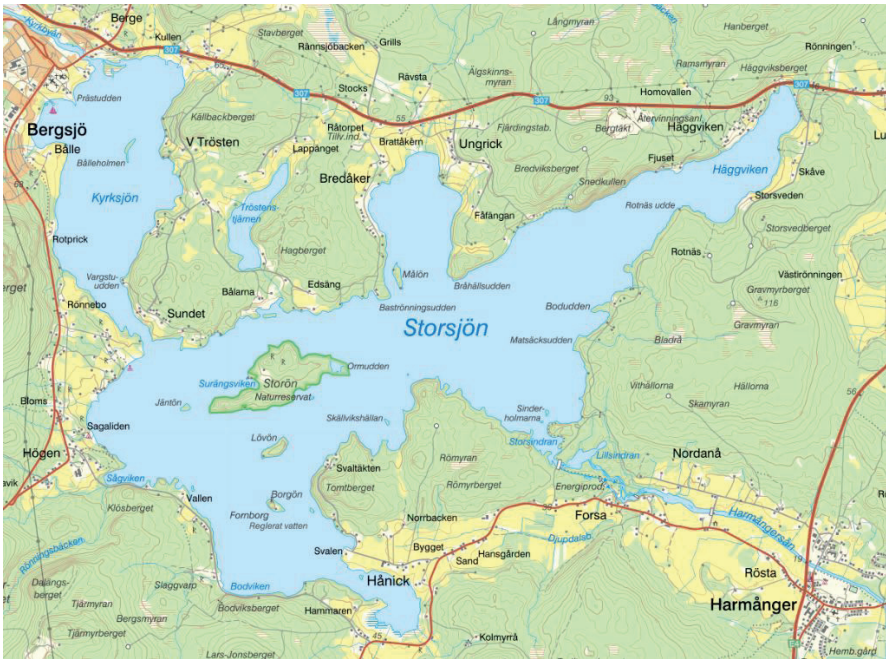

Fig. 1. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: ca 10 km. Kyrksjön och Storsjön med Bälle vid Kyrksjöns västra strand, Ungrick vid Storsjöns norra vik och Hånick vid dess sydligaste del. Gården Bälarna syns söder om Tröstensjärnen. © Lantmäteriet. Hämtat 13.3.2023.

att *Ungrick* i förledsställning kan uppträda som *Ungers-* i dialektuttalet utan att det har återverkat på simplexformen (se avsnitt 3.5 och n. 15).

Vid tolkningen av förlederna har alternativa förklaringar utan påvisat namnsemantiskt stöd i huvudsak undvikits, dock med undantag för *Ungrick* där tolkningen har måst begränsas till endast ordsemantiska förslag. Av jordeboksbeläggen i Hälsinglands landskapshandlingar är det i allmänhet endast de allra äldsta från 1540-talet som jag har hämtat från den digitala forskarsalen (SRAlh), varvid dessa i förekommande fall har kontrollerats mot de i OAUjb upptagna beläggen från 1542, 1543, 1546 och 1549. Om ej annat anges, har jordeboksbeläggen från och med 1550 tagits från OAUjb och kartbeläggen från den nätbaserade söktjänsten Historiska kartor. Det digitalt hämtade äldre materialet är försett med bildnummer (b). Av de tre beläggen från ghj (1535) är två hämtade från OAU och avstämda mot Brink (1994); det tredje är taget från detta arbete. I beläggen från nysvensk tid brukar jag versal begynnelsebokstav. Där inget annat påpekas är ortnamnsuppteckningarna hämtade från OAU. Mina utom tjänsten gjorda nedan redovisade uppteckningar från år 1986, i ett

fall från 1987, förvaras i OAU men är – i skrivande stund – i väntan på skanning ännu ej insorterade i samlingarnas topografiska register.

3.1. Bålock

Detta nu försvunna namn avsåg en gård i Bergsjö socken, under senare århundraden kallad *Båle* [ˈbø:ɫə] och *Bålle* [ˈbø:l:ə], sistnämnda numera officiellt namn.

Båålok 1542 jb (b. 106), Bålok 1543 jb (b. 137), Bålok 1543 saköreslängd (b. 17), 1544 jb (b. 56), Bolåc 1545 jb (b. 63), Belok 1546 jb (b. 107), Belung 1547 jb (b. 81), Belok 1548 jb (b. 75), Bålock 1549 jb (b. 95), Balock 1551 jb, Böledh 1568 jb, Barluck 1569 jb, Bagchloch 1590 jb, Bålock 1610 jb, Borglock 1619 jb, Båle 1625 tl (b. 22), 1627 jb (b. 47), Bååle 1629 jb (b. 200), 1640-talet ÅGK V3 (b. 49), Båle 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1),³ Båhle 1683 jb, 1715 jb, Bolle, Bålle 1737 LMA 21-ber-6 (b. 1), Båle 1700-talets första hälft Broman 1 s. 204 f., 1761 jb, 1773 LMA 21-ber-40 (b. 8), Stenklyft-Delin (1688) 1782, Bålle 1825 jb, 1880 jb.⁴

Uttalsformen för *Båle* är av mig transkriberad till IPA efter Nordlinder (1909 s. 43) och E. Burman 1933. Uttalet av *Bålle* har 1986 meddelats mig av Björn Wannberg, Alfta, född 1943 och bördig från Bredåker, Bergsjö. Belägget *Belung* 1547 kan vara en förväxling med bynamnet *Båling* i grannsocknen Jättendal. Det bör påpekas att jag har funnit det svårt att utifrån webb-bilder av också uppförstorade jordebokssidor avgöra huruvida *å* eller *ä* uppträder i 1540-talsbeläggen. I vilket fall som helst är *ä* i *Bålok* m.fl. att uppfatta som en felskrivning för *å*.

3.1.1. Bålock → Båle → Bålle

Det har veterligen inte gjorts några vägande försök att tolka *Bålock* och *Båle*. Under vilka omständigheter *Bålock* har ersatts av *Båle*, ovan äldst belagt 1625, har jag ingen kännedom om. Vad gäller ändringen av *Båle* till *Bålle* (*Bolle*), äldst noterat 1737, är följande att märka. År 1695 hade en änka avyttrat gården till Hälsinge regemente, som där inrättade ett löjtnantsboställe under Forsa kompani (Sundin 1984 s. 5). Kanske har det juridiska språkets bruk av uttrycket *å båle/li båle bränna(s)*, ofta förekommande vid utdömande av döds-

³ Enligt Jörgen Schönning (2019 s. 45) är kartan ett verk från 1650-talet av Anders Börjesson Gadd. I Historiska kartor saknas här uppgift om datering och kartograf.

⁴ Min läsning av belägget 1542 avviker från den i OAUjb: Båålok. – I OAU:s ortnamnssamlingar för Bergsjö, Harmångers och Jättendals socknar uppges på excerpter, skrivna 1967, med hänvisning till karta LSA Y 3 u.å., att ett där påträffat *Bålen* skulle syfta på Storsjön (så också hos Brink 1984 s. 124). Vid kontroll av digitala tydligaregjorda utsnitt av kartan, framtagna och mig tillsända av Lennart Dehlin, Lantmäteriet, har jag i stället läst namnet som *Bålek* eller *Båle*, följt av en för mig otydlig symbol, dock inte *n*. Vid kartnamnet finns en gårdssymbol så placerad att den bör avse Bålle. Intrycket styrks av att man på kartan – om än vagt – kan urskilja de inritade men icke namngivna Kyrk- och Storsjöarna.

straff inte minst under det sena 1600-talets häxprocesser, lett till att *Båle* i officiella sammanhang befanns olämpligt som namn på ett militieboställe, varför detta har avhjälpits med en lätt modifiering av namnet till *Bålle*. I folkspråket har *Båle* levt kvar fram till vår tid.

Till skillnad från de andra fyra hälsingska namnen hänför sig *Bålock* och *Båle* vid Kyrksjön till en bebyggelse eller ett område som ligger på mark längs med en vik, Bålleviken, inte som i de andra fallen i det inre av en vik, men den omständigheten kan knappast diskvalificera *-vik* som äldre efterled i *Bålock*. Att namnet i stället skulle innehålla det hälsingska ortnamnsbildande dialektordet *lock* n. 'inhägnad äga' vore förstås en tanke, men förekomsten i samma sjösystem av två efter min bedömning säkra *äck-/uck*-namn, båda vid Storsjön, som är förenad med Kyrksjön genom ett sund, och Bålocks (Bålles) läge vid en vik framstår som en rimligare utgångspunkt för tolkningen. Se fig. 2 och 3. (Att *Båle* och *Bålock* betraktas åtskilda, se ovan avsnitt 3.)

3.1.2. Bålleberget och dess bål

Sydväst om Bålle reser sig två höga berg, Västra och Östra Bålleberget. Bergnamnet är upptecknat som *Bålberget* med uppslagsformen *Bålleberget* (*Västra, Östra*) (Nordlinder 1909 s. 43, E. Burman 1933, Lennart Hagåsen 1986 ['bò:ɾ.berjə], sistnämnda uttalsform meddelad av ovannämnde Björn Wannberg) och skrivs *Bålberget* (1688) 1782 Stenklyft-Delin. Andra äldre namnformer är bildade till gårdsnamnet *Båle/Bålle*: Bålesberge 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1; datering, se n. 3), Båle-Bärg 1700-talets första hälft Broman 1 s. 205, Bolle-bärg 1790–91 Bringéus 1961 s. 253 punkt 13, Båhleberget 1808–09 Brun 1937 s. 9, Bolleberget 1846 LSA V 4–1:4 (b. 1), 1848 Widmark karta.

Det påstås att det på det västra berget har varit rest ett »bål» som brändes »1720 [skall vara: 1721] under ryssarnas härjningar å kusten» och av vilket rester ännu var synliga 1880 (Högström 1974 s. 54; så också Pettersson 1974 s. 294 f.). Från 1790-talets början meddelas om »Bolle-bärg»: »Där upreses

Fig. 2. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: ca 2,5 km. Bålle med del av Östra Bålleberget i sydväst. © Lantmäteriet. Hämtat 13.3.2023.

Fig. 3. Utsikt mot söder från Kyrk(by)berget med Bergsjö kyrka, Kyrksjön och längst bort Storsjön. Till höger Bålleviken och Bälle. Foto (här beskuret): Göte Pettersson 1973 (Bergsjö – en hembygdsbok, 1974, försättsblad). Skanning och beskärning av fotot har ombesörjts av forskningsarkivarie Elin Pihl vid Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Isuf.

ock vårdkasan i ofredliga tider» (Bringéus 1961 s. 253 punkt 13). Sven Brun (1937 s. 9) omtalar att det vid upprättandet av en förteckning över hälsingska vårdkaseplatser i 1808–1809 års krig uppgavs att Bälleberget i Bergsjö var ett gammalt vårdkaseberg. Dock är det slående att den välunderrättade Olof Broman (1 s. 205) under 1700-talets första hälft inget nämner om någon vårdkase på berget utan i stället kryptiskt skriver om »thet höga och namnkuniga *Båle-Bärget*, som ofta kastar eld och damb ifrån sig». Högström (a.st.) sätter inte vårdkasan på berget i förbindelse med bebyggelsen Bälle på udden i Kyrksjön – avståndet härifrån till berget är drygt 2 kilometer – utan kastar fram tanken att det kan ha stått ett »bål» också på udden. Enligt vissa uppgifter ovan skulle alltså en vårdkase ha varit rest på Västra Bälleberget. Men, skall anmärkas, det är det östra som ligger närmast Bälle.⁵

⁵ I RAÄ:s digitala söktjänst Fornsök markeras för en vårdkase på Östra Bälleberget. Det framgår att ingen antikvarisk bedömning har gjorts, och under uppslaget Dokument och bilder upplyses (Inventeringsbok 1) att det är oklart om kasan har stått på Västra eller Östra Bälleberget, enligt inventeraren troligen på sistnämnda.

Appellativet *bål* n. har definierats som »brinnande l. för antändning afsedd uppstaplad hög af ved l. andra brännbara ämnen; särsk. om större dylik hög af stockar l. dyl. som vid antändning brinner med höga, flammande lågor» (*bål*^B SAOB B 4698). Det kan alltså inte uteslutas på formella grunder att Bålberget skulle ha fått namn efter en vårdkase, men frågan är om *bål* i betydelsen 'vårdkase' har förekommit i äldre namn. Sålunda kan noteras att Ivar Modéer (1937 s. 81 ff.) inte nämner *bål* i sin översikt över äldre nordisk vårdkasterminologi, där i stället andra ord tas upp, t.ex. svenskans *böte*, norskans *vite* och *varde* (sistnämnda, se dock för andra tolkningsmöjligheter a.a. s. 82 n. 1) och från Norrland dialektordet *vätte* 'vårdkase' i Jämtland och Medelpad med namn-exempel som *Vättaberget* i Jämtland och Härjedalen samt *Vätaberget* på flera håll i Medelpad. Namn på *Vård-*, *Var-*, *Vål-* med syftning på vårdkasar och med stor spridning i landet tillhör – såsom jag läser Modéer (s. 88) – ett yngre vårdkasskikt, där även namn på *Vårdkas-* och *Kas-* kommer in. Karin Calissendorff (1987) nämner från Hälsingland *Vårdberget* och *Kasberget* (s. 170) liksom de i grannsocknar till Bergsjö förekommande vårdkasbergen *Gnarps Vettberg* och *Jättendals Vettberg* (s. 173, 175); hon hänvisar (s. 173) också till ett hälsingskt och medelpadskt dialektord *väta* 'vårdkase'. Likt Modéer för inte heller Calissendorff *bål* på tal som ortnamnselement eller benämning på vårdkase.

Det kan uteslutas på inte minst geografiska grunder att Bålle (Bålock/Båle) skulle ha fått namn efter en vårdkase på Västra Bålleberget 2 kilometer därifrån, och det kan ifrågasättas om det över huvud taget var rest en kase, kallad *bål*, på berget före mitten av 1500-talet, då namnet *Bålock* är äldst betyogat. De äldre beläggen visar snarare att Östra och Västra Bålleberget har namn efter bebyggelsen Bålle. Dialektens namnform *Bålberget*, tillika kartform (1688) 1782, är nog motiverad av vårdkasan på berget och därmed att uppfatta som en ombildning av det från andra källor kända *Båle(s)berg(et)*. Förleden *Båles-* i 1650-talsbelägget tycks vara en äldre form av det *Båls-* som uppträder i nutida namn med anknytning till Bålle (*Bålsholmen* osv.); om denna förled, se också nedan.

3.1.3. Båle och Bålock – namntolkningsförslag

I avsnittet skall undersökas om det i *Båle* kan ingå ett fsv. *bardh* n. eller **bardhe* m. 'kant, rand'. Det förra motsvaras av fvn., fisl. *barð* n.; för några betydelse av dessa ord, se t.ex. Cleasby (1957 s. 51: 'the verge, edge of a hill'), Fritzner (1886 s. 113 f.: 'Brem, Kant; paa Hat'), Magnússon (1989 s. 41: 'brún, brysti eða bakki [í landslagi]', dvs. ett bergskrön, en höjd, backe eller strandbrädd) och NorrO (s. 61: 'bard, kant, brem [t.d. hattebrem]', 'bakkekant, bakke').

Både *bard* n. och *barde* m. finns i norska dialekter; se Aasen (1873 s. 41 *Bard* [*Bar*]: 'Kant, Rand, Bred', 'Side, Bordkant paa en Baad eller Færge', *Barde*: 'Kant, Bred af en Elv eller Grøft') – samma eller liknande hos dens.

(2000 s. 38 *Bar* [för *Bard*] n., *Bar* [og *Bare*] m.) och i NO (1 sp. 418 f. III *bard* n., I *barde* eller *bard* m.). I nynorskan förekommer *bard* och *barde*, båda maskulina, med samma betydelser som i dialekterna; se Nynorskordboka (s. 70). Från svenska dialekter redovisar Rietz (1867 sp. 70a) ett *bård* n. (hos Rietz *bål* 4) 'brätte, skygge på en hatt' från västra Närke. Nämnas kan att *bård* n. eller m. är känt från övre Dalarna med syftning på bland annat den övre kanten på ryggstöd och den långsgående kanten eller hyllan efter spismuren eller rökfånget (OÖD s. 266).⁶

I bynamnet *Bålsta* (in bardestum 1316) i Yttergrans socken, Uppland, numera också tätorts- och kommunnamn, har alternativt fsv. **bardhe* föreslagits ingå i förleden åsyftande läge på en brant och långsträckt sluttning (Vikstrand & Zachrisson 2006 s. 184 ff.; se också Brylla 1989 s. 9 och jfr SOL s. 56). I ett annat *Bålsta* (j *bardhastum* 1411), bynamn i Harakers socken, Västmanland, skulle **bardhe* enligt Vikstrand & Zachrisson (s. 187) ha kunnat avse en stenig, några meter hög sluttning som bildar en påfallande kantlinje mot slätten. Samma ord tycks ingå i by- och sockennamnet *Båraryd* (*bardhærydh* 1311) i Småland, i första hand åsyftande en framträdande åsrygg och sluttning vid sockenkyrkan (Fridell 1992 s. 39, SOL s. 56 f.). För *Bålen/Bålsjön*, namn på en sjö vid en stupande bergsida i Västra Vingåkers socken, Sörmland, föreslås som »både sakligt och språkligt tilltalande» tolkningen 'sjön vid den höga kanten' (Strandberg 2008 s. 90 f.; jfr dens. 2018 s. 95). Hithörande är också bynamnet *Bålinge* i Närtuna socken, Uppland, som med äldsta belägg *berdthingi* 1331 enligt Ståhle (1946 s. 383 ff.) ytterst utgår från »ett markerat höjdparti, som på två håll sluttar ner mot vattendrag» (s. 385). På sist anförda ställe för han fram det sörmländska gårdsnamnet *Sibble* (i *sæbardhum* 1423) i Grödinge socken och föreslår tolkningen 'sjökanten' med hänvisning till läget i sluttningen ner mot Kaggfjärden.

För att föra diskussionen geografiskt närmare *Båle* och *Bålock* kan *Bålsön*, namn på en ö med fiskeläge, vara av intresse. Ön, som tillhör Hudiksvalls stad, ligger strax nordöst om halvön Hornslandet. Namnet skrivs exempelvis: Balzö 1536 GFR 11 s. 183, Baltzönn 1544 Almquist 3 s. 168, Balzöö, Bolzöön 1588 PSS 3 s. 639 f., Bålssön 1591 PSS 3 s. 724 och Bålsön 1602 PSS 4 s. 286. Mitt år 1987 iakttaga uttal av namnet, ['bo:ljøen], överensstämmer med den tveklöst enda dialektala av E. Burmans två uttalsangivelser 1932; jfr här också Holmström (1938 s. 97).

⁶ Bergsjömålets *bård* f. (uttalat *bål* med kakuminalt *l*) 'list på halsduk o.d.' (Nordlinder 1902 s. 31), vars genus femininum brevledes 7.3.2022 har bekräftats av Björn Wannberg, torde vara identiskt med standardspråkets ord, till vilket exempelvis *bordal/bårda* f. finns som äldre variant. Både detta och *bård* har antagits vara inlånade från lågtyskan; se t.ex. *bård* i SAOB (B 4708) och Hellquist (1980 s. 119).

Ön, som i grova mått mäter 2×2 kilometer, utgjordes ännu under medeltiden av två nästan hopvuxna öar och under yngre järnåldern av ett par tre holmar och några skär. Det kortaste avståndet, vid Bålsösundet, mellan Hornslandet och ön är idag omkring 1 kilometer (se fig. 4). I en proseminarieuppsats finner Stina Holmström (1938 s. 97 f.) det rimligt att man har gjort upp bål på ön »som tecken för sjöfarande». Carl Lindberg (1953) anser det vara troligare att man som vägledning för sjöfarande som sökte lä i Arnösundet (Arnövikens) i stället kan ha inrättat en ledfyr i form av ett bål på Hornslandet mitt emot Bålsön någonstans där Bålsjöbäcken, enligt Lindberg ett äldre *Bålsbäcken, mynnar. Bäcken avvattnar Bålsjön (hos Lindberg: Bålsjön), belägen 3 kilometer inåt land. I SOL (s. 56) har jag bedömt förleden i *Bålsön* som oklar och gett tre tolkningsunderlag, *bål* »med syftning på eld», fsv. *bardh 'kant, rand' och mansnamnet *Bård*, fsv. *Bardh, inget av dem med angivande av tänkbar saklig bakgrund.

Det språkliga samband mellan *Bålsön* och *Bålsjön* som Lindbergs resonemang förutsätter finns emellertid inte. Medan *Bålsön* uttalas med å-ljud, är det av E. Burman 1932 uppgivna uttalet av *Bålsjön* (här grovt återgivet)

Fig. 4. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 10 km. Hornslandet med Bålsön i nordöst. Bålsjön syns norr om landsvägen mitt emellan Arnövikens (bebyggelsen) och Kuggörarna. Hörneudden (se avsnitt 3.4.4), ej namngiven på kartan, är udden i väster vid Arnövikens inlopp. © Lantmäteriet. Hämtat 16.3.2023.

»bô:’sjön», vilket stöds av skrivningen *Börsjön* 1790–91 hos Bringéus (1961 s. 219 punkt 14). Det kan påpekas att en äldre skrivning visserligen är *Bålsjön* LSA 1766 V 44–3:2 (b. 1), men den utesluter knappast ett dåtida *ô*-uttal. Lindberg har en poäng i att om ett bål vid oväder har tänts som ledfyrt av folk bosatta inne i Arnösundet, så kan det inte gärna ha stått på Bålsön 1 kilometer ut i havet – såsom Holmström tänker sig – utan materialet till bålet måste i så fall ha varit hopdraget vid stranden av Hornslandet. Det verkar alltså inte sannolikt att Bålsön vid namnets tillkomst har hyst ett bål. Av ljudhistoriska skäl kan heller inte Lindbergs förslag till tolkning av *Bålsön* utifrån sjönamnet *Bålsjön* godtas.

Mansnamnet *Bård* vore formellt tänkbart som förled i *Bålsön*, men då saklig bakgrund saknas är det tolkningsförslaget ingen framkomlig väg. Jag vill i stället föreslå att Hornslandets rätt så raka östra 5 kilometer långa strandlinje söder om fiskeläget Kuggören i äldre tid har kallats **Bardh*. Redan under yngre järnålder torde havsstranden här ha varit ganska brant med 10–15 meters höjd och kunnat uppfattas som en långsträckt kant, tydligt avtecknad för sjöfarande som befann sig ett stycke ut från land. Bålsön ligger visserligen inte i jämnhöjd med sträckningen utan något norr om, men som ett vägens namn skulle *Bålsön*, fsv. **Bardhsø*, kunna tolkas ’ön nära **Bardh*, dvs. nära (den långa) kanten av Hornslandet’.

Norra stranden av den udde i Bergsjö som hyser gården Bålle sträcker sig från landsidan omkring 350 meter österut mot Kyrksjöns stora yta, medan den mycket längre stranden söderut från uddens spets, sedd utifrån sjön, kanske snarare uppfattas ingå i landområdet därintill (fig. 2 och 3). Udden höjer sig inte mycket över sjöytan, inom ett avstånd av 10 meter stiger marken till 3 meter efter norra stranden och lika mycket inom 100–150 meter efter den östra. Strandlinjerna närmast spetsen på udden tycks löpa ganska rakt och har kanske därför framträtt som en kant mot sjön.

Strax nordöst om Bålle, som ligger nära norra stranden, påträffas en stensättning och en hög. Möjligen har de hört samman med en föregångare till den nutida gården. Huruvida detta också gäller de sju stensättningarna och fyra högarna 300–500 meter i sydväst är osäkert. Har Bålles nuvarande gårdsplats hyst en bebyggelse under järnåldern eller medeltiden, kan den ha fått namn efter läget vid strandkanten.

Den språkliga utgångspunkten i fallet *Bålle* kan inte gärna vara fsv. **bardhe* m., då svaga maskuliner i Bergsjösmål och andra östhälsingska dialekter numera uppträder i oblik form i appellativer med inanimat syftning. Liksom *Bålsön* bör *Bålle* vara bildat till varianten fsv. *bardh* n. Namnet återgår på dativformen **Bardhe* av fsv. **Bardh* ’(den skarpt avtecknade) strandkanten’, kanske redan från början brukat som gårdsnamn.

De äldre beläggens *Bålock* kan utifrån fsv. **Bardhvik* tolkas som 'viken vid (den skarpt avtecknade) strandkanten' med syftning på Bålleviken. **Bardhvik* är bildat med stamkomposition, men i senare tillkomna sammansättningar har i stället det genitiviska *Båls-* inträtt, med dagens dialektuttal [bo:f-], vilket dock snarare är att återföra på gårdsnamnet *Båle* än på appellativet **bardh*. I nyare tid har det i skrift ofta ersatts av *Bålle-*; jfr *Bålsholmen*, en holme i Kyrksjön, *Bålsudden*, udden nordöst om gården (på ek 16H 4d [1960] *Bålleholmen*, *Bålleudden*) och *Bålsvallen*, bebyggelse ca 5 kilometer sydväst om Bålle, namnens förleder skrivna *Bålls-* i E. Burmans uppteckningar. (Se här också avsnitt 3.1.2 slutet.)

Sammanfattningsvis konstateras att det från 1500-talet som gårdsnamn betygade men nu försvunna *Bålock* 'viken vid (den skarpt avtecknade) strandkanten' i kameralt material har ersatts ett stycke in på 1600-talet av *Båle*, vilket i officiella sammanhang under 1700-talets förra del byttes ut mot *Bålle*.⁷

3.2. Hudik ['hʉ:dɪk] ['hʉ:d:ɪk] ['hød:ɪk]

Namnet avser en nu försvunnen by i Hälsingtuna socken men brukas numera framför allt, också i svenskt allmänspråk, som binamn på Hudiksvalls stad.

Uttalsformerna är mina egna iakttagelser under årens lopp; se härom också *Hudik* och *Hudiksvall* i OAU och t.ex. Hagåsen (2014 s. 29, 34 f.). För äldre belägg, se a.a. (s. 29 stadsbinamnet, 35 bynamnet).

Vid sidan av det helt överväldigande antalet *ick*-former med varianter bland de äldre beläggen, där också *-vik* med växlande stavning förekommer, finns endast en *uck*-form. Den hänför sig till bynamnet och uppträder som i *Hwdhuc* 1391 11/11 u.o. i en avskrift i vidimation från 1667 jämte skrivningarna *Hudich*

⁷ En gård på Storsjöns norra strand inom byn Trösten heter *Bålarna* ['bø:ɾan] och en vik därintill *Bålsviken* ['bø:f.vi:ka] (se fig. 1). (Uttalsformerna har meddelats mig 1986 av Björn Wannberg; gårdsnamnets uttal överensstämmer i allt väsentligt med E. Burmans uppteckning 1933 med uppslagsform *Bållarna*.) Att döma av uppgifter hos Katrina (2006 s. 13) heter det Trösten tillhöriga området på Storsjöns västra sida vid Sundet *Bålslandet* («Bäsch-lanne»). Namnet syftar på ett par åkrar och en badplats och knyts (a.st.) till Bålarna; enligt ek 16H 4d (1960) har gården och dessa åkrar samma blocknummer i sina fastighetsbeteckningar. I J. Wannbergs anteckningar (s. 8) kallas gården *Båle*, vilket väl här förklarar ortnamnsförleden *Båls-* och dess enligt Björn Wannberg (brev 9.5.2023) funktion som personbinamnelement i namnen på gårdsfolket, t.ex. det nutida *Båls-Jan*. Inte minst intressant är hans uppgift, hämtad från husförhörslängder, att en landbonde år 1864 flyttade från Bålle till Trösten sub 3, dvs. Bålarna (brev 16–17.3.2022). Se också Burmans uppteckning 1933 och J. Wannbergs anteckningar (s. 8). Troligen blev gården anlagd i det sammanhanget. Gårdsnamnet *Bålarna* förefaller vara en som ortnamn brukad inbygggarbenämning i bestämd form pluralis eller möjligen singularis, i så fall tveklöst en bildning med *-are*, dvs. **Bålar(e)n*. Jfr beträffande uttalet att dentalt i stället för supradentalt *n* uppträder i mina uppteckningar av de likaledes nordösthälsingska inbygggarbenämningarna *Brickarn* (Hög), *Kropparn* (Hälsingtuna), *Lockarn* (Norrbo) och *Suråkarn* (Idenor); se också Hagåsen (1995 s. 40 f. med n. 5 och 7, 2021 s. 67 n. 6).

och *Hudick* i två andra avskrifter av detta dokument. Dessa tre är de äldsta beläggen för *Hudik*. Den omständigheten att det bara finns en enda konstaterad *uck*-form av namnet och att denna förekommer i en sen avskrift sätter otvivelaktigt ned beläggets värde.

Jag knyter namnet till en sedan länge upplandad vik av insjön Lillfjärden, som, då viken fanns, var en inre del av havsfjärden Storfjärden (Hudiksvallsfjärden). Se här och nedan Hagåsen (2014 s. 35 ff.). Kring år 500 e.Kr. torde vikens inre ha legat ca 500 meter väster om byn Hudiks läge. Det *huvud* som av forskare har förmodats ingå i förleden avser enligt min mening Galgbergets västra avrundade ände invid den forna viken. Se fig. 5. Carl Lindbergs tanke att förutom *huvud* också *hud* vore möjligt som förled har inte fått genomslag. *Hudik*, runsv. *Hǫvǫðvík, är därmed att tolka som 'viken vid (den huvudliknande) bergsänden'.

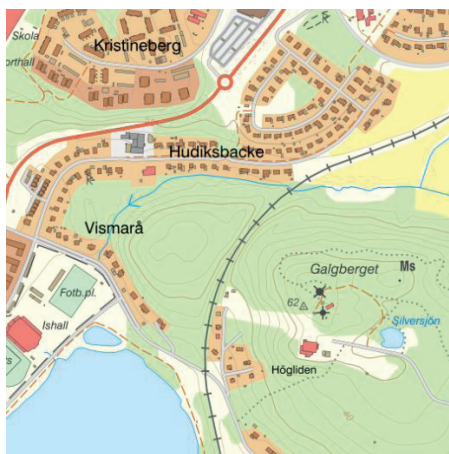

Fig. 5. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 1 km. Lillfjärdens norra del och Galgbergets »huvud» vid kartans *Vismarå*. Den forna viken markeras av en bäck och gata vid vilken *Hudiksbacke* är utsatt. Det av villagator omringade grönområdet omedelbart nordöst om detta namn hyste byn Hudik. © Lantmäteriet. Hämtat 17.3.2023.

3.3. Håcksåck

Detta nu försvunna namn avsåg ägomark i Rogsta socken. Området kallas idag *Häckse*.

Håcksåck 1700-talets första hälft Broman 1 s. 391, Håcksåck Rödn. 1770 LMA 21-rog-5 (b. 74), Håcksåck 1799 LSA V 44–1:2 (b. 2), 1891 LSA V 44–23:1 (b. 12, 13, 44 m.fl.).

3.3.1. Håcksåck och Häckse – deras läge

Då Norstafjärdens vatten stod ca 10 meter högre än idag, kanske kring år 600 e.Kr., sköt en liten vik in omkring 500 meter i sydvästlig riktning från den nuvarande stranden vid fjärdens sydände (se fig. 6). En förkrympt rest

Fig. 6. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 4 km. Norstafjärdens södra del med Helgön och Norsta väster därom och i sydväst Häckse, Skottsjön och Talgen samt Drevisfjärdens norra ände. Gamla landsvägen löper mellan Skottsjo och Patan i sydöst; därtill Häckstavikens nordände och Häcksta. © Lantmäteriet. Hämtat 14.3.2023.

av viken torde av kartans 5-meterskurva att döma ha funnits kvar en god bit in i medeltiden. Det framgår av äldre kartor att *Håcksäck* har avsett ägomark alldeles därtill. Vid det äldsta kända omnämmandet av namnet i Olof Bromans Glysisvallur (a.st.) upplyses endast att en namngiven dräng vid juletid 1723 halkade och »slog [...] sig til döds på Isen i Håcksäck». Broman, för vilken platsen säkerligen var mycket välbekant, avslöjar varken dess läge eller beskaffenhet. Denna ägomark *Håcksäck* motsvaras i stort av det område som idag kallas *Häckse*. Båda namnen är otolkade. (Att namnen betraktas åtskilda, se ovan avsnitt 3.)

3.3.2. Tolkning av Häckse

Häckse uttalas ['heksə]. Inga äldre belegg för namnet har påträffats. (Uttalsformer för *Häckse* och dess sammansättningar liksom olika sakuppgifter om området har vid skilda tillfällen meddelats mig av Lennart Dehlin, Gävle, född 1959 och uppvuxen nära Häckse; se också härom dens. 1997 s. 23 f.). Namnet är numera knutet inte bara till ägomark utan också till en gård som anlades där vid förra sekelskiftet. Vill man skilja mellan gården och ägora kan man tala om *Häcksegården* ['hèksəˌgoːŋ] och *Häcksetäkterna* ['hèksəˌtɛktənə]. Omedelbart söder om Häckse finns på gamla landsvägen backen *Häcksebacka* [ˌhèksəˈbækːa] strax vid berget *Häckseberg* [ˌhèksəˈbɛrj] (*Häckseberget* ek 16H Of [1959]).⁸

⁸ Om *Häckse* och *Häcksebacka*, se också Berglund ([1928] 1989 s. 145) och, med skrivningarna »Höxe», »Höxebacka», Aronsson (1998 s. 14). I »Häcksebackarna, dialektalt Höxebacke [-e!]] i registret till Berglund (s. 185) torde *ö*-skrivningen återge ett *ö*-uttal. Det enkla *Häckse* är inte upptecknat av E. Burman 1932, däremot dess sammansättningar med efterlederna *-backa*, *-berget* och *-täkterna*, samtliga med angivande av kort *ä*-ljud i förleden. Detta uppenbart icke-genuina dialektuttal är säkert föranlett av Burmans uppfattning att namnen sammanhänger med det inte långt från Häckse uppträdande bynamnet *Häcksta* som uttalas med kort *ä*-ljud men ety-

Fig. 7. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 2 km. Håckse och Maghög mellan Skottsjön och Norstafjärden. © Lantmäteriet. Hämtat 10.3.2023.

Omkring 500 meter väster om Håckseägornas mitre del finns en fornlämning, kallad *Maghög* [ˈmɑːg,høːg], som i arkeologiska sammanhang räknas som storhög; se fig. 7. (Dehlins uttalsuppgift överensstämmer med E. Burmans 1932.) Namnets två äldsta kända belägg är *Magehog* 1684 (Rannsakingar 1 s. 202) och *Mag-Hög* 1700-talets första hälft (Broman 2 s. 280); utöver dessa redovisas ett par senare belägg hos Lundell (2001 s. 41, 44). Ett äldre *hog, vittnande om ett ljudförlopp *au > o*, är visserligen känt från flera ortnamn i Hudiksvallstrakten (Hagåsen 2014 s. 179), men i belägget 1684 är det nog fråga om uteglömda diakriter vid avskrift; jfr från samma textavsnitt om Rogsta och Ilsbo socknar (Rannsakingar 1 s. 202 f.) »hogdt», »hogre» för *högt*, *högre*, säkert sammaledes med »Rijshogerne» för *Reshögarna*, namn på ett gravfält i Rogsta, såvida här inte föreligger ett äldre *hog. *Maghög* har inte getts någon seriös tolkning, men Broman (a.st.) beskrivning av högen som »en stor rund upkastad Jordhög» låter ana att den kan ha påmint om en rundad mage. På 1800-talet uppgavs enligt Lundell (a.a. s. 44) som förklaring till namnet att en man under gravplundring hade fått sin mage bortriven av ett svin som rusade upp ur högen.

Arkeologen Lars Liedgren (1992 s. 33 f. med fig. 3:22) nämner Maghögs nutida mått, 28 meter i diameter, och uppger att den under järnåldern låg på en udde »vid delningen av det sund som i dag markeras av Norstafjärden». Delningen åstadkoms av att fjärdens södra ände under yngre romersk järnålder vid 15 meter högre vattenstånd hade förbindelse dels åt sydväst över dagens sjöar Skottsjön och Talgen mot Drevisfjärden, dels åt sydöst till Håckstaviken. I sitt arbete om Hälsinglands storhögar finner Jan Lundell (2001 s. 21, 87) det inte troligt att Maghög med tanke på dess läge skulle vara från äldre järnålder. Här kan numera förtydligas att högen enligt Lantmäteriets digitala söktjänst Min karta ligger minst 14–15 meter över havet, varför platsen torde ha varit

mologiskt inte hör hit. Burmans uppslagsformer är därför skrivna som *Häckstaba* osv. Med *Häckstaberget* avser Burman för övrigt hela bergsträckningen från Håcksta till Norstafjärdens södra ände. På OAU:s namnkalk till ek 16H 0f (1959) anmärks att inget samband finns mellan *Håckse* och *Håcksta*. Om *Håcksta*, se senast Hagåsen (2014 s. 260 f.).

tillgänglig för uppförande av en stor gravhög i vart fall under folkvandringstid. Högen har vid den tiden legat mycket nära den dåvarande Norstafjärdens strand. Utöver Maghøgs nutida höjd- och diametermått på 3,3 resp. 28 meter (s. 24 f.) uppger Lundell (s. 41 ff. med hänv. till äldre källor) att högen på 1820-talet hade uppmätts till 4,8 meter i höjd och 38,4 meter i diameter men att den redan då var hårt åtgången genom grustäkt; om olika uppmätningar av högen, se a.a. (s. 67 ff., 72 f., 80 ff.). Maghög ligger vid den gamla landsvägen mellan Rogstas kyrkbygd och byarna längre österut mot havet. Vägen kan i forntiden ha föregåtts av en gång- och ridstig.

Vad gäller högens placering är därutöver några andra sakuppgifter värda uppmärksamhet. (Se fig. 6.) Ägoområdet närmast norrut heter *Norsta*, känt som ägonamn sedan början av 1700-talet och från 1800-talets slut också bebyggelsenamn. Om tiden dessförinnan finns endast en oklar uppgift om att en namngiven man bodde där i början av 1400-talet. Se här Hagåsen (2014 s. 269 ff.), också gällande *Skeppbacka* nedan. *Norsta* förs a.st. tillbaka på antingen runsv. **Nōr(s)staðir* 'gården eller markområdet vid noret' eller runsv. **Nōr(s)stað* 'båtlänningen vid/i noret'. Möjligen har ett i äldre tid förefintligt smalt vattendrag väster om skogshöjden Helgön, en forntida ö, varit det nor som framskymtar i *Norsta*. Av intresse är förstas namnet *Helgön*. Den »helighet» som ådagaläggs genom namnet knyts lämpligen till ett fredat område, kanske en ledungshamn eller en samlingsplats för handel, rättskipning m.m. Det kan inte uteslutas att kollektiva yttringar i form av kulthandlingar, offerriter eller andra religiösa inslag har förekommit på Helgön, men namnet i sig avslöjar inget sådant. Sannolikt har marken och vattnen kring Helgön och Maghög varit välkända inte bara för boende i den närmaste trakten utan också för folk från längre bort liggande järnåldersbygder. Se vidare om *Helgö(n)* Hagåsen (a.st.) och inte minst Calissendorff (1964 s. 147 ff.) om namnet i Rogsta och Vikstrand (2001 s. 236 ff.) om namnet i stort; jfr t.ex. SOL (s. 125 *Helgö*).

Omkring 900 meter väster om Maghög finns en stensättning, ett gravfält, ett röse och två terrasseringsringar på en höjdräckning norr om landsvägen (Fornsök). Fornlämningarna har inte kunnat knytas till någon känd bebyggelse. Sydslutningen strax söder om vägen kallas *Skeppbacka*, och därifrån kunde man ännu i medeltidens början båtledes över Talgen och Drevisfjärden ta sig till Hudiksvallsfjärden längre söderut. Dock kan namnformen *Skeppbacka* inte utan vidare tolkas som vittnesbörd om en forntida tilläggsplats för skepp med tanke på att ordet *skepp* i äldre språk och nutida dialekter också avser mindre farkoster, t.ex. roddbåtar. Om *skepp* ingår i förleden, är det tillrådligt att inskränka tolkningen till 'den höjd eller sluttning där man lägger till med (och förvarar) sina båtar'. Ännu en tolkningsmöjlighet föreligger. Då det på platsen finns sank och vattensjuk mark skulle *Skeppbacka* kunna återgå på ett **Skett-*

backa 'den lortiga höjden, den lortiga sluttningen'. (Båda tolkningsalternativen också i Hagåsen 2014 s. 273.)

Efter att det under äldre järnålder vid Maghög ännu har funnits en öppen förbindelse mellan Norstafjärden i norr och Skottsjön-Talgen-Drevisfjärden i söder – dock oklart om högen var rest redan vid den här tiden – kom landhöjningen att sluta till farleden i skiftet mellan äldre och yngre järnålder.⁹ Detta medförde att man vid förflyttning mellan Norstafjärden och Skottsjön omedelbart söder om (platsen för) högen blev tvungen att på en sträcka av ca 250 meter ta sig fram till fots, möjligen med buren eller dragen farkost. Min tanke är att detta ed kallades runsv. *Haugsaïð eller *Haugsaïði 'edet, gångsträckan vid (stor)högen (Maghög)', senare utvecklat till *Häckse*. Det förefaller mindre sannolikt att namnet med efterleden *ed* i dess äldre betydelse 'väg' skulle ha syftat på den ovan berörda förmodade stigen, vare sig i dess helhet eller med inskränkning till sträckan förbi Maghög.

Efterledens försvagning till -ə i ['hɛksə] har kanske gynnats av bruket av accent 1, men att samma utveckling också kan uppträda vid accent 2-uttal av namn på -*ed(e)* visar bynamnet *Mikje* (Myckädhe 1535, vidare t.ex. Mickede 1546) i närbelägna Forsa socken (-ə vid sidan av obetonat »rent» -e Lars Larsson 1933, -ə Lennart Hagåsen 1975). (*Mikje* diskuteras i Hagåsen 2014 s. 85 ff.)

Ovan berördes appellativet *hog m. 'hög'. Runsvenskt *au* har i hälsingemålen också kunnat utvecklas till *ô* (IPA:s [ɛ]), vilket skulle kunna förklara **Haugsaïð(i)* > *Häckse* ['hɛksə]. Bland de ganska få hälsingska beläggen i OSDs för appellativet *hög* finns ett med *ô*-uttal från Ljusdals socken. Därutöver kan man från landskapets nordöstra del uppmärksamma åtminstone två hithörande ortnamn, båda otolkade. Det ena är *Hågarna*, namn på en udde i Hånicksviken i Harmångers socken (se fig. 8), det andra hemmansnamnet *Mörhög* i Gnarps socken. Vid telefonkontakt 16.1.2023 med Aina Hansson, Harmånger, född 1942 och uppvuxen i Hånick, uppgav hon att *Hågarna* uttalades ['hè:gan]. Vid återkallandet av barndomsminnen från udden kunde hon emellertid inte frammana bilden av någon kullrig mark, möjligen en något knölig terräng. Här kan tilläggas att udden utgör båtplats och haft dithörande smärre byggnader, vilket kanske har påverkat markbeskaffenhetsen. Jag tvekar inte att uppfatta namnet som en bestämd pluralform av *hög*.¹⁰ Uttalet av *Mörhög* kan grovt återges som »Môrhôg», alltså med [ɛ:] i både för- och efterled (uppteck-

⁹ I Hagåsen (2014 s. 270 fig. 42) inramar 10-meterskurvan Skottsjön, som i själva verket ligger 12 meter över havet. Kurvan i figuren borde i stället ha löpt i nordväst-sydöstlig riktning tvärs över sjöns forntida inlopp i norr. Vad gäller sjönamnet (och namnet på en närliggande gård) uppgav Lennart Dehlin på telefon 26.2.2023 uttalet ['skèt: fjø]; jfr E. Burmans härifrån avvikande uttalsuppgifter 1932 om *Skottsjö* (gård) och *Skottsjön* (sjö).

¹⁰ De i OAU upptecknade uttalsformerna är (här grovt återgivna) »Hågan» (E. Burman 1933) och »Høgana» (Gunilla Bäcklund 1965), i det senare fallet med uppgiften att namnet avsåg fiskebodan och uthus.

Fig. 8. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: ca 3 km. Storsjöns sydligaste parti med Hånicksviken. Hånick och udden Hågarna på vikens norra sida och Lägdudden på dess västra. © Lantmäteriet. Hämtat 20.3.2023.

ning av Lars Larsson 1933, uppslagsform *Mörhog*). Namnet skrivs: *Mÿrehög* 1535 ghj Brink 1994 s. 83, 105, *Mårhugh* 1648 LSA V 13–1:2 (b. 1), *Måår Hugh*, *Måårhugh* 1640-talet ÄGK V 3 (b. 5 resp. b. 8, 20), *Morhof* 1700-talets första hälft Broman 1 s. 195. *Mörhög* tycks från början ha syftat på en plats kännetecknad av en – får man förmoda – blickfångande myrstack. Jfr hälsingskt *môr* (och *mor*) 'myra', motsvarande västnordiskt *maur* 'ds', och dialektordet *myr(e)hög* 'myrstack' från Nordingrå socken i Ångermanland, Sunds och Västra Ryds socknar i Östergötland, Veinge socken i Halland samt Glimåkra och Osby socknar i Skåne.

3.3.3. Tolkning av Håcksåck

Lennart Dehlin uppgav i telefonsamtal 28.5.2021 att han visserligen hade hört sin far tala om ['høksøk] men också att han var säker på att det var ett läsuttal förmedlat från en äldre karta av en namngiven tredje person; se härom också dens. (1997 s. 23 f.). Namnet är inte upptecknat i OAU, men det troligaste är att det har haft samma *ø*-vokalism i förleden som *Häckse*. Om *Håcksåck* fanns som namn under järnålderns slutskede eller i medeltidens inledning, kan det ha lytt runsv. **Haugsvīk* med betydelsen 'viken vid (stor)högen (dvs. Maghög)'. Det avsåg antingen Norstafjärdens södra del eller, mera inskränkt, den därifrån inskjutande tidigare nämnda viken.

3.4. Hånick ['hø:nɪk] ['hø:n:ɪk]

By i Harmångers socken.

Honock 1535 ghj (Brink 1994 s. 85, 105), Honok 1542 jb (b. 112), Honock 1543 jb (b. 141), 1544 jb (b. 59), 1545 jb (b. 67), 1546 jb (b. 110), (i) Hånocke 1546 Sstb

1544–1548 s. 189, Honock 1547 jb (b. 83), Honuck 1548 jb (b. 78), Honock 1549 jb (b. 98), Hånåker 1569 jb, Honächer 1590 jb, Hånächer 1610 jb, Honock 1623 jb, Honech, Honoch 1642 ml, Hånick 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1; datering, se n. 3), Hånäck 1683 jb, Hanck 1715 jb, Hånick, Hånnik 1736 LSA V 17–7:1 (b. 1), Hånick 1700-talets första hälft Broman 1 s. 185, 204, 1761 jb, Håniks (gen.) 1765 LSA V 17–7:2 (b. 1), Hånicks, Håniks (gen.) 1767 LMA 21-har-6 (b. 1), Honik (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Hånick 1825 jb, 1880 jb.

Hånickssköllen

Ett äldre skattedistrikt.

(Med samma bildhänvisningar som ovan.) Honokx skiöllen 1542 jb, Honokx skiöl 1543 jb, Honockx skööll 1544 jb, Honok skiöllen 1545 jb, Honokx skiölle 1546 jb, Honock skiöllen 1547 jb, Honuk skiöll 1548 jb, Honock skiöll 1549 jb, Hånåker s. 1569 jb, Honächer sköllen 1590 jb, Hånåker s. 1610 jb.¹¹

Uttalsformen ['hø:nɪk] har meddelats mig av de tidigare nämnda Aina Hansson från Hånick (2023) och Björn Wannberg från Bergsjö socken (1986) och överensstämmer med uppteckningar av E. Burman 1933 och Gunilla Bäcklund 1965. Formen ['hø:nɪk] är av mig överförd till IPA efter ännu en uttalsangivelse av Burman och efter min egen från Ilsbo socken 1971 av inbyggarnamnet *Hånicksbrusar*. Från denna uttalsform utgår ['høn:ɪk], det enligt Aina Hansson vanliga uttalet i yngre språkbruk.

3.4.1. *Tidigare diskussion av efterleden i Hånick*

Byn Hånick är belägen vid Hånicksviken, en tydligt markerad vik av Storsjön (se fig. 1 och 8). Dess namn är inte tolkat i sin helhet. Endast efterleden har berörts av forskare. August Schagerström (1934 s. 129) samt mera ytligt Folke Hedblom (1958 s. 181) och Lars Hellberg (1984 s. 13) vill här se efterleden -vik. Med återopande av skrivningen -ok i äldre belägg ifrågasätter Carl Lindberg (1960 s. 42 n. 13) -vik som efterled i *Hånick*. Lennart Moberg (1990 s. 10 f.) uppmärksammar byns läge och finner att efterleden -vik visserligen skulle passa sakligt men vara språkligt tveksam. Han bedömer det därför som rimligast att ta fasta på de äldsta beläggens skrivningar och därmed ansätta ett *åker* i efterleden (se vidare avsnitt 2). Utbytet i *Hånick* av -äck mot -ick, vilket såsom framgår av beläggserien ovan är äldst påvisat på 1650-talet, kan enligt Moberg (s. 11) bero på inflytande från andra hälsingska namn där -ick återgår på -vik, varvid *Hudik* lyfts fram – också *Ungrick*, skrivet med -ik på 1540-talet, vid samma sjö som *Hånick* har säkert påverkat. I Hagåsen (2013 s. 85) har ingen avgjord ställning tagits för någondera tolkningen av efterleden i *Hånick*.

¹¹ I Skb (s. 83) har jordeboksbelägget 1542 för *Hånick* lästs som *Hanok*. I OAUjb har i skölnamnet bynamnets genitivform 1542, 1543 och 1546 lästs med *es* eller *s* som alternativ till *x*.

3.4.2. *Ingår Hun- i Hånick?*

I Nyström & Strandberg (2019 s. 48) framförs åsikten att förekomsten av ett ortnamnselement *hun* (med långt *u*) i betydelsen 'bergklump, knalle, kulle' inte är påfallande eller förvånande, detta mot bakgrund av att ett sådant appellativ med grundbetydelsen 'kloss, klamp, kubbe osv.' är känt från nordiskt språk. För mer ingående upplysningar om olika semantiska utvecklingar av *hun* och många exempel på ortnamn där detta ord har föreslagits ingå, se a.a. (s. 48 ff. med flera litteraturhänvisningar). Bland ortnamnsexemplen förekommer flera *Hånö(n)* som önamn. I materialet märks två sörmländska *Hånö* med uttalet (här grovt återgivet) »Hône», och övergången från långt (ortografiskt) *u* > *ô* vill författarna tillskriva ordlängdsbalans (s. 51 med hänv. till Sahlgren 1930 s. 71 ff.). Öarna med detta namn liknas vid »ur vattnet uppstigande bergknallar med branta sidor» (a.st.); jfr också Nyström (1985 s. 27 ff.).

Om *Hånick* som viknamn skulle ha avsett inte bara själva Hånicksviken utan också den anslutande stora utbuktningen av Storsjön, vore den däri belägna lilla Borgön en tänkbar »hun» med sin i öns norra del, där en fornborg finns, enligt Fornsök i det närmaste lodräta bergsida vid stranden i väster och sydväst; öns läge, se fig. 1. Berget stiger här uppskattningsvis 18 meter från den numera reglerade sjöytan. En mycket lös tanke är att ön i äldre tid har benämnts t.ex. fsv. **Hunø* 'ön med klumpen' och tillsammans med **Hunøvik* (eller reducerat **Hunvik*) som namn på hela sjöområdet har genomgått samma ljudutveckling som de ovannämnda båda sörmländska *Hånö*-namnen. Emellertid tycks det mig i högsta grad osäkert om *Hånick* någonsin har haft denna vidare syftning, varför en tolkning där *hun* knyts till Borgön eller för den delen alternativt till någon bergknöl vid denna del av Storsjön framstår som mindre trolig. I stället är det skäl att endast ta Hånicksviken som utgångspunkt för det etymologiska resonemanget.

Storsjön är överlag omgiven av strandnära bergsterräng, men marken vid den inre delen av Hånicksviken är förhållandevis låglänt utom i öster där terrängen inom 500 meter når en höjd av ca 40 meter över sjöytan (se fig. 1 och 8). Med kartbilden som underlag är det svårt att bedöma huruvida denna rätt så jämna stigning kan ha uppfattats som en »hun». Av höjdangivelserna att döma skulle detta ord bättre ha kunnat känneteckna det mer uppstickande bergsmassivet i sydöst, innefattande bland annat det minst 100 meter höga Hälleberget, men, som jag ser det, försvagas här ett postulerat etymologiskt samband mellan viken och bergstoppen av att det kortaste avståndet dem emellan är minst 1 kilometer.

Ännu en hypotes utifrån *hun* skall nämnas. Alldeles i slutet av avsnitt 3.3.2 nämndes den lilla udden Hågarna vid Hånicksviken (se fig. 8). De upphöjningar som måste utgöra bakgrund för uddens namn kan inte gärna genom

sin storlek ha varit tillräckligt blickfångande för att ge namn åt viken, men om platsen i äldre tid hade haft en särskild funktion exempelvis som båtlänning, kunde ett sekundärnamn fsv. *Hunavik 'viken vid klumparna (där man lägger till med och förvarar sina båtar)' tyckas vara en möjlighet. Av en karta i Liedgren (1992 s. 30 fig. 3:18) framgår att det område norr om Hånicksvikens inre del som hyser Hånicks från historisk tid kända bykärna saknar järnålderslämningar, vilket tyder på att byn kanske etablerades först under medeltiden. Namnet *Hånick* som namn på Hånicksviken bör ha funnits redan då och kan ha bildats under järnåldern. Ett resonemang som förutsätter att udden Hågarna har haft viss betydelse före bebyggelsens tillkomst blir emellertid därigenom alltför osäkert för att bygga en tolkning på.

3.4.3. Ingår Horn- i Hånick?

Om *horn* med syftning på udden Lägdudden i Hånicksviken skulle ingå i *Hånick*, fsv. *Hornvik, tyder uttalet med [e] på att den väntade vokalförlängningen i fornsvenskan av ⟨o⟩ [o] framför *rn*, enligt Wessén (1968 s. 56) fullbordad under senare delen av 1300-talet, här har uteblivit. Ett exempel på sådan vokalism i en förled, bildad till *horn*, erbjuder det småländska bebyggelsenamnet *Hornaryd* i Värnamo socken (Fridell 1992 s. 88). Uttalet berörs inte i Fridells tolkningsförslag. Då emellertid andra hälsingska *Horn*-namn uttalas med standardsvenskans långa *o* såsom *Hornberget* i Ramsjö, *Hornslandet* i Rogsta, *Hornån* i Hög, Hälsingtuna och Hudiksvall, *Horne* i Forsa och *Hornsjön* i Nianfors och Enånger, är det föga skäl att i fallet *Hånick* utgå från ett *Hornvik med [o] > [e].

3.4.4. Ingår Hörn- i Hånick?

I stället skall först prövas om man som förled i *Hånick* kan ansätta något av de till *horn* bildade appellativerna *hörne* n. (fsv. *hyrne*), en *ia*-stam, eller *hörna* f. (fsv. *hyrna*), en *iön*-stam; *hörne* förekommer numera bara i dialekter. Nusv. *hörn* n. (fsv. *hyrn*) är en yngre bildning (Hellquist 1980 s. 396), och dess förekomst i fornsvensk tid har enligt Bertil Ejder (1950 s. 26) varit knapp. Se också Sdw 2 (s. 544) och Sdw Suppl. (s. 327); jfr Pellijeff (1951 s. 56). Ordet tycks enligt Björvand & Lindeman (2019 s. 521 *hjørne*) höra hemma enbart i svenskan. Det påträffas bland annat med uttalet [hɛ:n] i olika hälsingemål (Bergsjö, Enånger, Forsa, Gnarp, Hanebo, Rogsta, sistnämnda muntligt meddelat av Lennart Dehlin).

I *Hörneudden*, namn på en udde i Rogsta socken vid Bottenhavet 2,7 mil sydöst om Hånick, ingår *hörn(-a, -e)*. (Se fig. 4.) Jag kommer därför att uppehålla mig en stund vid det namnet, innan jag återgår till *Hånick*. *Hörneudden* är upptecknat av E. Burman 1932 med långt *ø*, betecknande ett ljud mellan

ø (IPA:s [ø]) och œ (IPA:s [œ]); om dessa landsmålstecken, se Eriksson (1961 s. 59, 110 f.).¹²

De äldre beläggen för uddens namn ger ett oenhetligt intryck: Hornsudd u.å. LSA Y 4 (b. 1), Horneudd 1689 LSA V 10 (b. 1), 1698 LSA V 12 (b. 1), Hornsud 1714 LSA V 3 (b. 2), Hörnskatan (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Hörneudden 1959 ek 15H 9g. Denna splittrade bild förstärks av att *Hornsudde* på sjökort 111 (1921) syftar på Hornslandsudden 13 kilometer sydöst om Hörneudden och att samma namn på ek 15H 7h (1958) betecknar en triangelpunkt vid Hornslandsudden. Det skall nämnas att Hörneudden saknar namn på det nyssnämnda sjökortet och att *Hornsudde* inte finns upptecknat med uttal. Dessutom kan påpekas att på den odaterade kartan LSA Y 4 och kartorna med årtalen 1689 och 1714, alla med *Horn*-namn på Hörneudden, markeras Hornslandsudden med sitt nutida namn, skrivet på olika sätt.¹³

*Horn som namn på den höga Hornslandsudden i de för sjöfarten farliga vattnen kring Hornslandet är förmodligen mycket gammalt. Se om namnet Brink (1981 s. 119 f., 1984 s. 140) och SOL (s. 133 *Hornslandet*). Det kan inte utan vidare avvisas att den närbelägna Hörneudden kan ha burit samma namn, såsom de äldsta namnbeläggen låter antyda, men det är också troligt att *Horn*-formerna i det fallet beror antingen på att en felskrivning av bokstaven *ö* har fortplantats mellan kartorna eller på att Hörneudden på flera äldre kartor av misstag har påförts det till Hornslandsudden knutna *Hornsudde*. Att förleden *Horn-* i ortsbornas språkbruk skulle ha bytts ut mot *Hörn(e)-* förefaller osannolikt. De olika problemen med de anförda namnformerna kan inte lösas här.

Den något trubbiga Hörneudden torde i äldre tid vid högre vattenstånd ha uppfattats som mer utskjutande än idag, och dess nordliga utsprång mot havet bör ha varit färdigbildat under sen vikingatid eller tidig medeltid. Udden med sitt läge vid nordänden av Arnövikens fordom betydelsefulla farled har rundats av sjöfarande på väg in i eller ut ur viken och har då uppfattats som ett utstickande hörn. I en bok om Hornslandet av Björn Blomberg (1988 s. 32) nämns *Hörne* som namn på en fiskeplats, varvid framgår av en kartbild (s. 99) att namnet avser Hörneudden. Namnet återkommer i *Ytterhörne* och *Innerhörne*; de två fiskeplatsernas läge i Arnövikens är utprickade på en karta (a.a. s. 102 f.).

¹² E. Burmans upptecknade dialektala uttalsformer är av växlande kvalitet, i flera fall uppenbarligen felaktiga, vare sig detta skall tillskrivas återgivning av icke-genuint dialektuttal hos meddelare eller bristande återgivning av meddelarnas uttal. Det i *Hörneudden* aktuella *ö*-ljudet har Burman använt då *r* följer. Då han i samma fonologiska ställning brukar olika *ö*-symboler ur landsmålsalfabetet, frågar man sig om här verkligen har förelegat uttalsskiftningar. Ett *ö* [e] kan inte gärna ha avsetts, för det återges av Burman på annat sätt. Som nämnt uttalas *hörn* [hœ:n] på Rogstamål.

¹³ Belägget *Horneudd* 1689 har lästs från ett digitalt tydligaregjort utsnitt av berörda karta i Historiska kartors forskarsal, mig tillsänt av Lennart Dehlin, Lantmäteriet. Kartan från 1698 är skadad och saknar därför det parti där Hornslandsudden skulle ha varit utritad.

Till dessa namn ansluter belägget *Hörnskatan* (1688) 1782 liksom bland annat dagens *Hörneudden*. *Hörne* kan återgå på fsv. **Hyrne* eller fsv. **Hyrno*, oblik form av **Hyrna*. Mindre troligt är att namnet är en dativform av yngre fsv. *hyrn*. I alla tre fallen fås tolkningen 'udden som utgör ett (utstickande) hörn'.

Vi återvänder nu till bynamnet *Hånick*. Hånicksviken är såsom framgår av fig. 1 och 8 en sydöstligt gående vik av ett större vattenområde i södra Storsjön. Viken är 1 kilometer lång och växlar i bredd från ett par hundra meter i sin yttre del till 500 meter längst in vid byn där den böjer av åt söder. Därvid bildas den tidigare nämnda udden, Lägdudden, på vikens västra sida (ek 16H 3d [1960]). Emellertid känns det inte lockande att på samma sätt som med Hörneudden i Rogsta betrakta den varken höglänta, branta eller särskilt utskjutande Lägdudden som tillräckligt hörnlik för att ge namn åt Hånicksviken.

Vill man ändå hålla fast vid tanken att förleden i *Hånick* kan syfta på ett hörn av något slag, erbjuder sig ett par rekonstruktionsmöjligheter. Namnet skulle kunna återföras på fsv. **Hyrnevik* vid stamkomposition med *hyrne* n. eller *hyrna* f. i förleden eller på fsv. **Hyrnovik* vid kasuskomposition med förleden *hyrna* f. Utvecklingen $y > \ddot{o}$ framför $r +$ konsonant, som enligt Wessén (1968 s. 55 f.) äger rum före 1350, har i hälsingskan kunnat gå vidare till [ɛ], vilket alltså återspeglas i [hɔ:n] 'hörn' och t.ex. [fɛʂt] 'först', [mɔʂk] 'mörk', [mɔʂt] 'mört', medan utvecklingen $rn > n$ i hälsingedialekterna åtminstone i en del fall tycks ha inträtt redan under senmedeltiden (Hagåsen 1995 s. 40 f. n. 5, 7).

Storsjön har ett rätt spretande utseende. Sjöns östra del är långsträckt och avsmalnande i nordöstlig riktning, dess norra sida kännetecknas av en bred, djupt inåtkupad vik, där Ungrick är beläget, och den södra visar upp två breda utbuktningar, en mindre i öster med Harmångersåns inlopp och en vidsträcktare i väster, från vilken Hånicksviken är en utlöpare. Möjligen skulle detta västliga vattenområde ha kunnat uppfattas som ett »hörn» av Storsjön, kännetecknat av ett utskott i form av en vik. I så fall är *Hånick* att tolka som 'viken som skjuter in från ett hörn (av sjön), viken som ligger längst in i ett hörn (av sjön)'.

Slutligen skall ännu ett förslag läggas fram, det jag åtminstone för närvarande finner mest trovärdigt. En lämplig utgångspunkt är här Lars Hellbergs (1973a) utredning av bynamnet *Hörn* i Aspö socken, Sörmland, med konstaterandet (s. 38 ff.) att namnet ursprungligen har avsett en numera landfast ö och att det med formen **Hurniō-* (nominativ *Hurnī*) är avlett av urgermanskt och äldre urnordiskt **hurna* 'horn' medelst »tillhörighetssuffixet *-iō-* (nom. *-ī*)» (s. 39). Namnets äldre fornsvenska paradigm tecknar Hellberg, som hänför tre 1200-talsbelägg för ett *Hyrn* till Hörn i Aspö, enligt följande: »nom. *Hyrn*, gen. **Hyrna(r)*, dat. och ack. **Hyrni* (**Hyrne*)»; om böjningen, se t.ex. Wessén

(1968 s. 100 f.). En framträdande udde utpekas av Hellberg (s. 38) som hornet i *Hörn*.

Hånicksvikens krökning längst in är visserligen inte spetsig men kan likafullt ha fått forntida betraktare att likna (en del av) viken vid ett böjt horn och därför omtala den som urn. *Hurniō > fsv. *Hyrn f. eller *Hurniōn > fsv. *Hyrna f. 'viken som är försedd med eller liknar ett horn'. Genom epexegetiskt tillägg av *-vik* och genitivkomposition har sedan bildats fsv. **Hyrna(r)vik* > *Hørnevik eller *Hyrnovik > *Hørnevik, i vilketdera fallet senare yngre fsv. **Hörn(e)vik* > *Hørnuk/*Hørnok med senmedeltida vidareutvecklingar $\emptyset > \acute{o}$ och $rn > n$.

Beviskraften i både denna och de tidigare *Hörn*-förklaringarna sänks väl i viss mån av att förbindelsen <rn> inte kan påvisas i något av de äldsta beläggen för *Hånick*.

Den vid sidan av ['hɛ:nɪk] förekommande uttalsvarianten ['hɛ:nɪk] vill jag förklara som verkan av en oetymologisk men fonologiskt betingad stavelseuppdelning i *Hå-* + *-nick* med den ibland uppträdande förkortningen av utljudande förledsvokal i äldre och dialektalt språk (Noreen 1904 s. 229 f., Wessén 1968 s. 58).

3.5. Ungrick ['òŋ:,rɪk:]

By i Bergsjö socken.

j wngrvk [rv osäkert läst], j vngeok 1490 6/6 u.o. sen avskrift M 10:11 f. 161, Wngrwk 1535 ghj (Brink 1994 s. 79, 104), Wngruk 1542 jb (b. 106), 1543 jb (b. 137), Wngrik 1544 jb (b. 56), Vngrik 1545 jb (b. 63), Vngruk 1546 jb (b. 107), 1547 jb (b. 80), Vngrud 1548 jb (b. 75), Wngrodh 1549 jb (b. 95), Vngeruck 1569 jb, Vngrech 1590 jb, Vngrud 1610 jb, Vngrik 1650-talet LSA V 4-1:1 (b. 1; kartans datering, se n. 3), Ognrik 1700-talets första hälft Broman 1 s. 197, 204, Ongrik (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Ungrick 1880 jb.¹⁴

Det av Björn Wannberg år 1986 meddelade uttalet överensstämmer med den form av två angivna som av E. Burman 1933 uppges vara den äldre.

3.5.1. Kort forskningshistorik

Byn Ungrick ligger längst in i en bred, djupt inåtkupad nordlig vik av Storsjön. Med största sannolikhet har namnet först varit fäst vid denna vik, vars nutida namn är *Ungricksviken* eller – eftersom byn Bredåker också ligger där – *Bredåkersviken*.¹⁵ (Se fig. 1.)

¹⁴ I Skb (s. 80) läses belägget 1542 *Wngriik*.

¹⁵ Uttalet av *Ungricksviken*, ['òŋ:æŋ:vi:ka] (Björn Wannberg 1986), uppvisar en kraftig omstöping av förleden liknande den i inbyggarbenämningen *Ungersbor* (uppteckning av E. Burman 1933). Utvecklingen torde i grova drag ha varit *Ungricks-/Ungrucks* > *Ungres-* > *Ungers-*; jfr

Ungrick är otolkat i sin helhet. Carl Lindberg (1960 s. 42) ser i namnet ordet *vik*, en möjlighet som hålls öppen i Hagåsen (2013 s. 85).¹⁶ Förleden däremot har inte fått någon förklaring och inte heller här kommer något namnsemantiskt tillfredsställande tolkningsförslag att kunna framläggas. Dock skall två hypotetiska ordsemantiska resonemang tas upp.

3.5.2. Kan ugn ingå?

Av kartbilden att döma skulle Ungricksviken med sin inåtkupning kunna påminna om en ugn, Bergsjömålets »ong(n)» med *o*-ljud, men eftersom, såvitt bekant, genitiv singularis av *ugn* också i äldre tid har bildats med *-s*, blir slutsatsen att *-r-* i *Ungrick* inte kan ha utgått från den fornsvenska genitivändelsen *-ar*. I stället finns möjligheten att *-r-* vore återstoden av en efterled i en sammansättning där *ugn* bildar förled. Såsom formell mellanled i ett sammansatt ortnamn skulle denna i så fall kraftigt ha slitits ned redan i slutet av medeltiden med den följd att den idag svårligen kan identifieras. Förleden i *Ungrick* behöver inte ha hänfört sig till själva viken utan kan ha avsett en längs stränderna belägen formation som har förknippats med en ugn.

3.5.3. Kan fsv. *oghn ingå?

I den andra hypotesen skulle förleden i *Ungrick* ytterst kunna återgå på en motsvarighet till fvn. *ógn* f. 'skräck, rädsla, respekt', isl. bl.a. 'skräck, fasa', plur. 'hotelser'. Till detta ord anses älvnamnet *Ljungan*, fsv. *Oghn, vara bildat. Se bl.a. Hellquist (1980 s. 582 *Ljungan*), Edlund (1996 s. 54 f. med hänv.), SOL (s. 204 *Ljungan*), Nyman (2017 s. 172 med hänv.); jfr Brink (2004 s. 15 f.) med ännu ett par enligt honom möjliga tolkningsförslag. Namnet uppträder år 1412 som genitivisk förled i *Oghnaroos*, avseende ett fiske i Ljungans utlopp ur sjön Medingen i Haverö socken, Medelpad (Edlund a.st.). Ett något äldre belägg från 1410, *Aghnahal* (så!), har nyligen presenterats av Olof Holm (2022 s. 26 med n. 1) med tolkningsförslaget 'den vid Ljungan (fsv. *Oghn) belägna byn eller gården *Hallen*'. Byn, nu kallad *Stor-Hallen*, ligger i Åsarne socken, Jämtland.

De två norska älvnamnen *Ogna*, det ena också socken- och gårdsnamn, har tolkats som 'den skrämmande', kanske med syftning på stark ström, omåttlig islossning, översvämningsfara eller liknande. Fvn. *ógn* ingår också i andra norska namn, t.ex. *Ognøy*, ett önamn på två håll, och *Ognilla*, namn på en sjö med »stygt lende kring sjøen». Se t.ex. NSL (s. 342 *Ogna*, *Ognilla*, *Ognøy*) och

t.ex. personnamnet *Andres* > *Anders* (bl.a. Noreen 1904 s. 266 f., Wessén 1968 s. 65, 69). Samma metates uppträder i fäbodvallsnamnet *Ytersvallen* (*Yttrevallen*) till bynamnet *Ytre* (*Yttre*), också i Bergsjö, och från närliggande socknar *Åkers-* till *Åkre*.

¹⁶ Sitt jordeboksbelägg från 1542 har Lindberg (a.a. s. 41 n. 12, s. 42) hämtat från Skb (s. 80); se ovan n. 14.

Særheim (2017 s. 91) med kommentaren: »truleg med bakgrunn i straum og sog i sjøen ved øya» (om det ena av de båda önamnen).

Vad gäller Ljungan i Medelpad, kan forsarna i dess nedre del ha framstått som »besvärliga» (SOL a.st.; se också Edlund 1996 s. 55). Som uttalsformer av älvnamnet påträffas i OAU bland annat »Jå'ngna» och »Jo'ngna» (här grovt återgivna). Namnets begynnelse-*j* har enligt Hellquist (a.st.) tillkommit vid förbindelse med prepositionen *i*, och *Lj*-stavningen är kanske införd i anslutning till *ljung* eller möjligen *ljungeld* (Edlund a.st.). Vad förhållandet mellan stavning och uttal beträffar, upplyser Hellbom (1973 s. 23) i en uppsats, där namnet *Ljungan* berörs, att t.ex. *tung*, *ung* och *lugn* uttalas »tong», »ong» och »longn» i medelpadiska mål, något som kommer igen i det fortsatta resonemanget om *Ungrick*.

Ungrick ligger fyra mil söder om Ljungan. Ett fsv. **oghn* med genitivformen **oghnar* (< runsv. **ōgnar*) vore därför rent språkgeografiskt inte orimligt som förled i *Ungrick*. Utgående från en tänkt fas med redan fullbordad förskjutning bakåt av *i* i *-vik*, skulle ortnamnets ljudutveckling kanske kunna skissas som följer: ['ò:ɲnar,wʉk:] eller ['ò:ɲna,rʉk:] > ['òɲna,rʉk:] > ['òɲna,rʉk:] > ['òɲnə,rʉk:] > ['òɲ:rʉk:], varvid förutsätts att *ghn* > *ngn* redan var ett faktum i det skissade förloppetets första fas och att *r*, innan det sammanföll med *r*, antingen hade kvarstått som utljud i förled framför efterled som börjar på halvvokalen *w* eller att *w*-bortfallet i efterleden hade skett så tidigt att *r* kom att kvarstå framför efterledsvokalen före sammanfallet med *r*. Ett liknande fall med kvarstående utljuds-*r* i förled framför efterleden *-vik* tycks bynamnet *Ärt-rik* i Helgums socken, Ångermanland, utgöra, enligt Torsten Bucht (1944 s. 31) »säkerligen av ett **Älft(a)r-vik*, till fno. *ælp̄tr* 'svan'»; jfr dens. (1967 s. 27). I den tänkta ljudutvecklingen för *Ungrick* har den i fornsvenskan säkert ovanliga ljudföljden [oɲ], där *å*-ljudet är halvslutet, ersatts med det närliggande, oftare förekommande [oɲ] med slutet *o*-ljud; jfr här de nyssnämnda uttalen av *Ljungan*.

Likt förhållandena i medelpadskan har hälsingskans, också Bergsjömålets, äldre *o*-ljud, [o], dvs. skriftens *u*, i ställning framför äng-ljud kvarstått och inte skjutits framåt till ett centralt *u*-ljud, [u]. Detta påminner starkt om förhållandena i den södra delen av det norska Östlandet, där ingen förskjutning till [u] har skett i t.ex. fno. *ungr* adj. och *bukkr* m., »søraustlandsk /uɲ/, /buk/». »Her ser det ut til at det er dei etterfølgjande dorsale konsonantane /ɲ/ og /k/ som hindrar forskyvinga» (Arne Torp i Norsk språkhistorie 1, 2016, s. 161). I fallet *Ungrick* torde ortnamnet, om utgångspunkten är fsv. **Oghnar-* (> **Ungr-*), fonologiskt ha anslutits till ord av typen *ung* [oɲ:], kanske i första hand till detta adjektiv, och därmed kommit att skrivas *Wngrwk* o.d.

3.5.4. *Slutsats rörande Ungrick*

Björn Wannberg, uppvuxen vid Ungricksviken, har vid hörande av mina båda ordsemantiska hypoteser inte kunnat föreslå något vare sig ugnslignande eller hotfullt (undervattensgrund, strömmar, utsatthet för hård blåst e.d.) i den enligt honom »beskedliga» viken och ej heller något motsvarande på dess stränder. Jag konstaterar därmed att förleden i *Ungrick* ännu inte har fått någon tillfredsställande tolkning.¹⁷

4. Slutord

Syftet med min uppsats har varit att visa att en ortnamnsefterled som på ett par skilda håll i landet har skrivits *-aak*, *-ok*, *-uk* o.d. återgår på *-vik*. Dit hör flertalet av de vid Sörmlandskusten påträffade *Käveråker*, *Liåker*, *Lännåker*, *Skälåker*, *Svinåker* och *Vinåker*, där efterledens uttalsform *-åck* har lett till skrivningar med *-åker*, samt de fem nordösthälsingska *Hudik*, *Hånick* och *Ungrick*, enbart belagda med uttalet *-ick*, och de nu försvunna *Bålock* och *Håcksåck*, för vilka det inte föreligger några kända uttalsformer. Alla de nämnda namnen finns vid nutida eller förutvarande vikar.

Tyngdpunkten har lagts på de hälsingska namnen, där jag också har försökt att lämna en tolkning av förlederna. *Hudik* har ursprungligen burits av en nu upplandad vik vid ett bergshuvud, och *Hånick* föreslås äldst ha syftat på en vik som utgör en avstickare från ett av sjöns »hörn» eller – snarare – har liknats (helt eller delvis) vid ett horn. Förleden i *Ungrick* är dunkel och de två högst osäkra ordsemantiska förklaringar som har lämnats, antingen en sammansättning med *ugn* eller simplex fsv. **oghn* f. 'skräck, rädsla, respekt', har inte kunnat påvisas sakligt. *Bålock* kan ha varit namn på en vik vid en markerad strandkant, och *Håcksåck* torde äldst ha åsyftat en vik i närheten av en stor gravhög.

¹⁷ Storön i Storsjön skall vara »ett af den beryktade 'bergsjöormens' tillhåll» (Nordlinder 1902 s. 285), och vid omnämnande år 1979 av detta väsen i Bergsjö-Bygden hänvisas till tidningen Helsingens uppgifter 1861 om en »nyligen» gjord iakttagelse av »en högst ovanlig och förvånande stor orm» i Storsjön, »tjock som en sågstock och till längden jämförlig med ett mastträd» (Storsjödjuret s. 15; se också härom Håkansson 2006 s. 3 ff.). Det är förstas ogörligt att förbinda denna föreställning om Bergsjöormen med ett icke påvisat olycksvarslande eller skräckinjagande inslag i forntida övertro knutet till Ungricksviken i Storsjön. Jag vill ändå uppmärksamma detta senare tidens uttryck för folks varseblivningar från sjön.

Källor, litteratur och förkortningar

- Aasen, Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania.
- 2000: Ordbog over det norske Folkesprog 2. Ny utg. ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset. Oslo.
- Almquist 3 = Almquist, Joh. Ax., 1917–22: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen 3. Tabeller och bilagor. Stockholm. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd 2:6.)
- Aronsson, Yngve, 1998: En resa genom byarna vid Norstafjärden. I: Rogsta-Bladet 5. S. 13–17.
- b. = bild.
- Berglund, Tryggve, [1928] 1989: Nova Rogstada illustrata eller anteckningar om Rogsta socken i Norra Hälsingland. Red.: Claes-Göran Forsberg. Hudiksvall.
- Bergsjö = Bergsjö – en hembygdsbok. Bidrag av Erik Högström, P. J. Pettersson & Signe Widholm. 1974. Malung.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Blomberg, Björn, 1988: Hornslandet. En historia om kustfolkets vardagsliv. Hudiksvall.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1961: Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791 tillkomna på anmodan av landshövdingen F. A. U. Cronstedt. Med efterskrift och register. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 37.)
- Brink, Stefan, 1981: Namnet Hälsingland. I: NoB 69. S. 115–151.
- 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- 1994: Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden »Gärder och hjälper» från år 1535. Med inledning och kommentarer. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie C. Källskrifter 2.)
- 2004: Rekonstruerade ånamn. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 44.) S. 15–21.
- Broman = Broman, Olof Joh., [1700-talets första hälft] 1911–54: Gylisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland 1–3. Utg. af Gestrike-Helsing nation i Upsala genom Karl A. Hægmarck (†) & Anders Grape. Uppsala.
- Brun, Sven, 1937: Några uppgifter om vårdkasar i Hälsingland och deras skötsel. I: GHK. S. 7–11.
- Brylla, Eva, 1989: Bolsta och Bålsta. I: OUN 8. 10.10.1989–9.10.1990. S. 9. (Omtryckt i UNS. S. 88 f.)
- Bucht, Torsten, 1944: Till frågan om vin-namn i Ångermanland. I: NoB 32. S. 14–49. — 1967 = SOVn 3.
- Calissendorff, Karin, 1964: Helgö. I: NoB 52. S. 105–152.
- 1987: *Vård-* och *Vett-*namn vid norrlandskusten. I: Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning. Svenska litteratursällskapets jubileumssymposium på Hanaholmen 4–6 oktober 1985. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 539. SNF 67.) S. 169–176.

- Cleasby, Richard, 1957: An Icelandic–English dictionary. Initiated by Richard Cleasby, subsequently revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. Second edition with a supplement by Sir William A. Craigie, containing many additional words and references. Oxford.
- Dehlin, Lennart, 1997: Amerika, Smörbäck och Dånan. Ägonamnsstudier i byarna Lönnånger och Norsta i Rogsta socken, Hälsingland. (Uppsats i nordiska språk C vid Uppsala universitet vårterminen 1997.) [Förvaras i Isof Uppsala.]
- Edlund, Lars-Erik, 1996: Gamla ortnamn i Medelpad. I: Sundsvalls historia 1. Red.: Lars-Göran Tedebrand. Sundsvall. S. 45–63 med noter s. 302–315.
- Ejder, Bertil, 1950: Något om namnen på våra slott och herrgårdar. I: OUÅ. S. 19–34.
- Eriksson, Manne, 1961: Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsalfabetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska landsmål. Stockholm. (SvLm B. 62.)
- Fornsök. RAÄ. <https://app.raa.se/open/fornsok>
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på -ryd i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- 2017: *Finnveden, Lerike och Replösa*. Tre småländska ortnamnsstudier. I: OUÅ. S. 23–39.
- Fritzner, Johan, 1886: Ordbog over det gamle norske Sprog I. Omarbejdet, forøget og forbedret Udg. Kristiania.
- ghj = Gärder och hjälper. Hjälpskattelängd från 1535 för stora delar av Sverige och Finland, KA.
- GHK = Gammal hälsingekultur. Meddelanden från Hälsinglands fornminnessällskap. 1931–56, 1996–2002. Hudiksvall.
- Hagåsen, Lennart, 1995: *Bjuråker* – ett sockennamn och en tradition. I: NoB 83. S. 39–51.
- 2013: Ortnamnsefterlederna -nor och -vik längs svenska Bottenhavskusten. Fonologiska och morfologiska särutvecklingar. I: Nøvn i strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2. – 4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen m.fl. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 76–97.
- 2014 = SOHä 2:2.
- 2021: *Dagön* i dager och *Daglö* i skugga. I: NoB 109. S. 59–69.
- Handbook IPA = Handbook of the International Phonetic Association. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet. 1999. New York.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- 1958: Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. Gävle. (Särtryck ur: Från Gästrikland 1957–58.)
- Hellberg, Lars, 1973a: Ortnamn i Selebo härad. I: OUÅ. S. 27–46.
- 1973b: Skänninge och Skenaån. En ortnamnskombination i ljudhistorisk belysning. I: Svenska studier från runtill till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 48.) S. 37–52.
- 1984: Bynamnet Norrskedika. I: OUN 2. 12.10.1983–25.9.1984. S. 13. (Omtryckt i UNS. S. 26 f.)

- Hellbom, Algot, 1973: Indalsälvens gamla namn. I: OUÅ. S. 19–26.
- Hellquist, Elof, 1980: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl., 4 tr. Lund.
- Historiska kartor. Lantmäteriet. <https://www.lantmateriet.se/historiskakartor>
- Holm, Olof, 2022: *Dalåsen* i Berg och alternativnamnet *Dalarna* om Härjedalen. I: OUÅ. S. 25–30.
- Holmström, Stina, 1938 [accessionsår]: Hudiksvalls stads ortnamn. [Proseminarieuppsats i nordiska språk vid Uppsala universitet.] [Förvaras i Isuf Uppsala.]
- Håkansson, Karl, 2006: Den stora Ormen i Bergsjö. I: Bergsjö-Bygden 62. S. 3–5.
- Högström, Erik, 1974: Bergsjö sockens historia. [Omtryck av utg. från 1921.] I: Bergsjö [se detta]. S. 1–113.
- Isuf Uppsala = Isofs avdelningar och samlingar i Uppsala.
- J. Wannbergs anteckningar = H[elge] N[ilsson]: Bygdens historia. Anteckningar om Tröstens by i Bergsjö av framlidne Jonke Wannberg. 1977. I: Bergsjö-Bygden 33. S. 8 f.
- Katrina, 2006: Om »Bäsch-lanne». I: Bergsjö-Bygden 62. S. 13.
- Liedgren, Lars, 1992: Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f.–600 e. Kr. Umeå. (Studia archaeologica Universitatis Umensis 2.)
- Lindberg, Carl, 1953: Namnparet Bålsön–Bålssjön som vittne om gamla tiders fyrvåsen. I: Hudiksvalls Nyheter 13.10.1953.
- 1960: Stadsnamnet Hudiksvall. Ett senmedeltida namn på en forntida hamn Hudvik. I: OUÅ. S. 35–52.
- Lundahl, Ivar, 1956: Rickomberga. I: OUÅ. S. 34–40.
- Lundell, Jan, 2001: Storhögar i Hälsingland. Ett första försök att finna en forntida indelning. (GHK 2001:3–4.)
- M 10 = Nils Reinhold Brocmans avskriftssamling, KB.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. 2. prentun með leiðréttingum. Reykjavík.
- Moberg, Lennart, 1990: Skärgårdsnamnen i Strindbergs Hemsöborna – dikt och verklighet. I: OUÅ. S. 5–24.
- Modéer, Ivar, 1937: Namn- och ordgeografiska studier. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1937:12.)
- Nordlinder, Erik Olof, 1902: Ordbok öfver Bergsjöområdet. [DFU, acc.nr ULMA 19705.]
- 1909: Bärgsjösmål. Anteckningar från Bärgsjö socken i Hälsingland på socknens mål (1870-talet). I: SvLm. S. 38–77.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. 4. vollständig umgearbeitete aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- NorrO = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik, 2008: *Norrøn ordbok*. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad og Torp. Oslo.
- Norsk språkhistorie 1. Mønster. Red.: Helge Sandøy. Redaksjonssekretærer: Sine Halkjelsvik Bjordal & Stig Rognes. 2016. Oslo.

- Nyman, Eva, 2017: Ortnamn som källor till de nordiska språkens äldre historia. Några exempel. I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstende nordiske namneforskar-kongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red. av Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 169–179.
- Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok. 4. utg. Utarbeidd av Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Språkrådet. Red.: Marit Hovdenak m.fl. 2006. Oslo.
- Nyström, Staffan, 1985: Önamn i Båven. En studie över önamnsskicket i en sörmländsk insjö. Uppsala. (Folklivsskildringar och byggestudier utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 11.)
- 1990: Ortnamn i Haninge. Redaktionskommitté: Birgitta Carlberg m.fl. [Haninge.] (Haningebygden. Haninge hembygds-gilles skriftserie 25.)
- 1996: Ortnamnen i Ornö socken. Redigering och layout: Cecilia Granström. Ornö. (Bygdemuseet Ornö sockenstugas skriftserie 6.)
- Nyström, Staffan & Strandberg, Svante, 2019: Hundsgren – Graneberg. I: OUÅ. S. 45–57.
- OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna 1–46. 1961–2022. Uppsala. ([Numera:] Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Serie D 1.)
- Pellijeff, Gunnar, 1951: Trehörningen. I: OUÅ. S. 55–61.
- Pettersson, P. J., 1974: Gamla minnen från Bergsjö. Samlade och utgivna. [Omtryck av utg. från 1924.] I: Bergsjö [se detta]. S. 289–369.
- PSS = Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1–6. 1927–85. Stockholm. (Stadshistoriska institutet.)
- Rannsakningar 1 = Rannsakningar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utg. under red. av Carl Ivar Ståhle 1. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland 1. Text. Utg. av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre & Carl Ivar Ståhle. 1960. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.)
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogenspråket. Malmö m.fl.
- Sahlgren, Jöran, 1930: Ordlängdsbalansen i svenskan. I: NoB 18. S. 61–86.
- Schagerström, August, 1934: Gästre och Gästrikland. I: NoB 22. S. 121–135.
- Schönning, Jörgen, 2019: Hälsinglands första kartografer och den äldsta landskapskartan. I: Hälsingerunor. S. 34–46.
- Skb = Skatteboken av Hälsingland för år 1542. I: GHK 1933. S. 7–113.
- SRA1h = landskapshandlingar i SRA. <https://sok.riksarkivet.se/landskapshandlingar>
- Sstb 1544–1548 = Stockholms stads tänkeböcker 1544–1548. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist. 1936. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. 2 serien. Tänkeböcker. Ny följd 1.)
- Stahre, Nils-Gustaf, 1986: Ortnamn i Stockholms skärgård. Stockholm.
- Stenklyft-Delin = Tabula Geographica Helsingiæ, Exhibens Omnes Parochias, singulatum cum suis Limitibus pariter ac Vicis, Pagis & Lacubus, Amnibus et qvæ alia notatu digna annotari potuere A:o 1688. Concepta a Christophero Steenklyft & renovata A:o MDCCLXXXII ab Erico Delin, Helsing: h:t: Geodeta Halland:. [I Gästrike-Hälsinge nations, Uppsala, ägo.]
- Storsjöödjuret. I: Bergsjö-Bygden 35 (1979). S. 15.
- Strandberg, Svante, 2008: *Bärle* i Vingåker. I: NoB 96. S. 89–93.
- 2018: *Båsenberga* i Vingåker. I: OUÅ. S. 91–98.

- Strid, Jan Paul, 1984: Yxsmedshult och Skeppeberg. Om ett eftertraktat trädslag och några av dess reflexer i ortnamn. I: OUÅ. S. 49–67.
- Ståhl, Harry, 1950: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'åmöte, ågren' o. dyl. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 20. Studier till en svensk ortnamnsatlas 5.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Sundin, Ulla, 1984: Bolle gård. I: Bergsjö-Bygden 40. S. 5–10.
- Særheim, Inge, 2017: *Sprette, Sprötta* og *Springaren*. Individualitet i skjergardsnamn. I: NoB 105. S. 91–108.
- UNS = Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Utg. av Ort-namnsällskapet i Uppsala. 2011. Uppsala.
- Wessén, Elias, 1966: Isländsk grammatik. 2 uppl. Stockholm.
- 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Widmark karta = Karta öfver Bergsjö Tingslag uti Norra Helsingland och Gefleborgs Län sammandragen År 1848 af P. H. Widmark.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalska-pen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- Vikstrand, Per & Zachrisson, Torun, 2006: Lerslätterna och *-sta(d)*-namnen. Om relationen mellan äldre järnålderns lerslättsboplatser och *-sta(d)*-namn i Mälardalen. I: Busetnadsnamn på *-staðir*. Rapport frå NORNAS 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Uppsala. Red. av Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. (NORNA-rapporter 81.) S. 173–211.
- ÄGK V3 = Riksarkivet, Projekt Äldre geometriska kartor, Lantmäteriet, SE/RA/81003/1/V3. <https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar>

Summary

Hälsingland place-names in *-äck*, *-uck* with Södermanland parallels

By Lennart Hagåsen

There are six settlements along the coast of the Södermanland province with names containing the final element of *-åker* (*åker* 'arable land'), although, unexpectedly, this is pronounced [-øk]. In the majority of cases, this phonetic form is supported by the oldest documentation from the 15th century. Five of these names have previously been discussed in toponymical literature. In the 1990s, an onomastician proposed that, as all of the names can be found close to bays and inlets – although some have now dried up owing to land uplift – their final element could be traced back to the appellative *vik* 'bay, inlet, cove'. However he found the phonetic development from *vik* into [-øk] very

complex or even impossible to explain. The same onomastician proposed interpretations for the first elements of five of the relevant names.

In the north east of the province of Hälsingland there are five place-names that, judging mostly from 14th–16th-century records and one case from the 18th century, appear to have ended in [-øk], [-ok] or [-øk]. In the living settlement names *Hånick*, *Hudik* and *Ungrick*, the final element has long been pronounced [-ik], a toponymical element that occurs in several names in the same region and also goes back to the appellative *vik*. The final elements of the two remaining cases, the lost names *Bålock*, denoting a farm, and the late attested *Håcksåck*, a field name, were apparently also pronounced [-øk]. As with the Södermanland names, those in Hälsingland appear close to existing or dried up bays or inlets.

The author outlines a possible phonetic development for *vik* > [-øk] with the support of similar phonetic features found in some other words, personal names and place-names. Moreover, he gives detailed proposals for how to interpret the first elements of the Hälsingland names, viz. *bård* '[here:] edge of the water' (*Bålock*), *hög* (genitive *högs*) 'barrow' (*Håcksåck*), *hörne* or *hörna* 'corner ([here:] of a lake)' or, perhaps more likely, a place-name derived from Old Scandinavian **hurna* 'horn' referring to the form of an inlet (*Hånick*), *huvud* 'head, [here:] end of a mountain' (*Hudik*), and without a distinct reference, however, Old Swedish **oghn* 'fear, respect' or a compound with *ugn* 'oven, kiln' (*Ungrick*).